

Roman Romantsov (Lublin/Charków)

Polityka oświatowa władz polskich wobec mniejszości żydowskiej w II Rzeczypospolitej

Wprowadzenie

Proklamowanie II Rzeczypospolitej zmieniło warunki rozwoju szkolnictwa mniejszości żydowskiej. Polityka władzy polskiej wobec szkolnictwa żydowskiego była w omawianym okresie zróżnicowana. Społeczność żydowska zamieszkująca tereny II Rzeczypospolitej już przed 1918 r. stworzyła własne placówki oświatowe. Szkolnictwo żydowskie w Polsce międzywojennej obejmowało już sieć szkół różnego typu i znajdowało się pod wpływem żydowskich partii politycznych.

II Rzeczpospolita do 1926 r. była republiką demokratyczną z partyjnym systemem parlamentarno-gabinetowym. System władzy wyznaczony był w tym okresie, też i po 1926 r. przez następujące akty prawne: dekret z 22 listopada 1918 r. o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej, tzw. Mała Konstytucja z 20 lutego 1919 r., Konstytucja z 1921 r., ustawa o zmianie Konstytucji z 1926 r. oraz Konstytucja z 1935 r. Według dekretu z 22 listopada 1918 r. najwyższą władzę w państwie objął na stanowisku Tymczasowego Naczelnika Państwa Józef Piłsudski. Do 1919 r. Rada Ministrów i Tymczasowy Naczelnik Państwa stanowili władzę ustawodawczą i wykonawczą. Po wprowadzeniu Małej Konstytucji władzę ustawodawczą stanowił Sejm, a władzę wykonawczą reprezentował Naczelnik Państwa i rząd z ministrami, które były podporządkowane Sejmowi¹. Następnie system władzy określiła Konstytucja z 1921 r. Według nowej konstytucji władza w II Rzeczypospolitej była podzielona na władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądową. Władzę ustawodawczą stanowił dwuizbowy parlament (Sejm i Senat). Sejm uznany był za jedyne wyraziciela woli narodu polskiego i posiadał bardzo szerokie uprawnienia. Należało do niego prawo inicjatywy ustawodawczej. Izba senacka analizowała projekty ustaw uchwalonych przez Sejm i mogła wносить do nich poprawki. Władza wykonawcza koncentrowała się w rękach rządu i prezydenta. Rząd składał się z ministrów, mianowanych przez prezydenta. Według Konstytucji z 1921 r. władza wykonawcza posiadała mniej możliwości, by wpływać na politykę, niż Sejm².

W 1926 r. po zamachu stanu dokonanym przez J. Piłsudskiego wprowadzono zmiany do konstytucji z 1921 r. Według ustawy uzupełniającej i zmieniającej Konstytucję wzmoc-

¹ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1997, s. 479.

² C. Brzoza, A. Sowa, *Historia Polski 1918-1945*, Kraków 2006, s. 64–65.

niono pozycję władzy wykonawczej, prezydent otrzymał prawo rozwiązywania Sejmu i Senatu oraz wydawania rozporządzeń z mocą ustawy. Zamach stanu był skierowany przeciwko partiom i Sejmowi. System partyjny zmieniał się od systemu wielopartyjnego do systemu partii dominującej³. Funkcje ustawodawcze parlamentu były ograniczone. Sejm mógł rozwiązać rząd, ale nie mógł odsunąć grupy rządzącej od władzy w państwie⁴. Rząd stał się od 1926 r. ośrodkiem decyzyjnym w II Rzeczypospolitej, przy czym najważniejszą rolę w przyjęciu postanowień odgrywał J. Piłsudski⁵. 23 kwietnia 1935 r. podpisana została przez prezydenta Ignacego Mościckiego nowa konstytucja. Władza państwowa była skoncentrowana w rękach jednej osoby – prezydenta. Uwzględniono pomocnicze organy prezydenta: rząd, senat, sejm, siły zbrojne, sądy. Jeszcze bardziej ograniczony był wpływ Sejmu na rząd, administrację i siły zbrojne⁶.

Charakteryzując życie polityczne społeczności żydowskiej w Polsce, warto odnotować, iż Żydzi posiadali własne partie polityczne przed proklamowaniem II Rzeczypospolitej. W życiu politycznym polskich Żydów można wydzielić dużą liczbę nurtów politycznych. Część z nich miała poważny wpływ na rozwój szkolnictwa żydowskiego. Na przykład Żydzi-asymilatorzy opowiadali się za asymilacją ludności żydowskiej do narodu polskiego. Popierali szkolnictwo żydowskie z językiem polskim, uwzględniając w szkołach tylko nauczanie religii mojżeszowej oraz kultury i historii Żydów jako przedmiotów dodatkowych i prowadzonych w godzinach nadobowiazkowych. Drugi nurt polityczny to syjoniści. W swoim programie politycznym wobec szkolnictwa żydowskiego zawarli postulaty odrodzenia narodowego Żydów na podstawie języka hebrajskiego i kultury hebrajskiej. Aktywnie popierali ideę emigracji Żydów z Polski. Trzeci nurt skupiał religijnych Żydów-ortodoksów, którzy propagowali rozwój żydowskich szkół religijnych różnego szczebla. Czwarta formacja polityczna kumulowała zwolenników partii socjalistycznych i komunistycznych. W swoich programach politycznych występowała za autonomią kulturalną-oświatową Żydów w Polsce odwołująca się do języka jidysz, wspierała rozwój szkół z językiem nauczania jidysz jako element realizacji własnego programu politycznego. Piąty nurt żydowski – ruch ludowy – tzw. Folkści. Zwolennicy folkizmu popierali idee o tym iż Żydzi w Polsce są samodzielną autochtoniczną grupą ludową, jidysz uznawali za język urzędowy narodu żydowskiego i popierali rozwój szkolnictwa jidyszystycznego⁷.

³ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju*, s. 500.

⁴ *Ibidem*, s. 497.

⁵ *Ibidem*, s. 499.

⁶ *Ibidem*, s. 500–507.

⁷ C. Brzoza, *Żydowska mozaika polityczna w Polsce 1917–1927: (wybór dokumentów)*, Kraków 2003. W czasopiśmie „Sprawy Narodowościowe” z 1933 odnotowano postulat jednej z lewicowych partii żydowskich – Bundu: „W dziedzinie kulturalnej wysuwa Bund hasło autonomii narodowej, opartej na języku żydowskim (jidysz) i na żydowskim szkolnictwie”. Zob.: „Sprawy Narodowościowe” 1933, nr 1, s. 104.

Polityka oświatowa władz polskich wobec mniejszości żydowskiej w pierwszych latach niepodległości (1918–1926)

Głównym celem polityki władz polskich wobec szkolnictwa żydowskiego w okresie 1918–1926 była integracja żydowskich szkół z polskim systemem szkolnym. Ten cel był realizowany przez rozszerzenie polskiego ustawodawstwa szkolnego na żydowskie zakłady oświatowe⁸. Funkcjonowanie szkół żydowskich w latach 1918–1926 regulowały akty prawne sejmu, rządu, ministerstwa wyznań religijnych i oświecenia publicznego (dalej MWRiOP) oraz zobowiązania przyjęte przy podpisaniu ugód międzynarodowych. Rządy do 1926 r. realizowały program partii prawicowych – Narodowej Demokracji i Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej⁹.

Stanowisko Narodowej Demokracji¹⁰ (potocznie nazywanej Endecją) wobec ludności żydowskiej określił jeszcze w 1909 r. Roman Dmowski w swej broszurze *Kwestia żydowska*¹¹. Obóz endecki w swym programie popierał nacjonalizm polski. Według niego państwo powinno mieć wyraźnie polski charakter i być w rękach Polaków. W samym obozie rozwijały się dwa kierunki myślenia o sprawie żydowskiej. „Starzy endecy” patrzyli bardziej liberalnie na rozwiązanie kwestii żydowskiej, natomiast „młodzi” na czele z R. Dmowskim mieli odmienne stanowisko w tej kwestii¹². Narodowi demokraci byli przeciwnikami koncepcji asymilacji Żydów w Polsce, uważali, iż „Żydzi stanowią zagrożenie dla wszystkich narodów europejskich ze względu na swoje skłonności do panowania nad ludzkością, demoralizowanie narodów oraz posiadanie zdolności przystosowawczych wśród innych narodów”¹³. Endecy popierali walkę ekonomiczną i gospodarczą z Żydami, bojkot towarzyski, wprowadzenie zasady ograniczenia procentowego liczby Żydów na uniwersytetach i w szkołach wyższych – *numerus clausus*. Byli też przychylni koncepcji emigracji Żydów z Polski¹⁴. Rozwiązanie kwestii żydowskiej było możliwe tylko w drodze usunięcia Żydów ze sfer gospodarczych i zachęcania ich do dobrowolnej emigracji¹⁵.

Jednym z pierwszych aktów prawnych rozszerzonych na świeckie szkolnictwo żydowskie był dekret z 7 lutego 1919 r. o obowiązku szkolnym na terenie całej Polski. Uczęszczanie do placówek oświatowych reprezentujących szkolnictwo powszechne stało się obowiązkiem wszystkich dzieci w wieku 7–14 lat. Uczęszczanie do innych szkół i placówek było dozwolone pod warunkiem, że ich program nauczania jest w zakresie publicznych

⁸ J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo i oświata w pracach Sejmu Ustawodawczego II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997, s. 23.

⁹ J. Tomaszewski, *Z dziejów Polesia 1921-1939*, Warszawa 1968, s. 147.

¹⁰ Szerzej na temat nacjonalistycznych koncepcji rozwiązania kwestii żydowskiej zob.: W. Mich, *Obcy w polskim domu. Nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918-1939*, Lublin 1994; O. Bergman, *Narodowa Demokracja wobec problematyki żydowskiej w Polsce w latach 1918-1929*, Poznań 1998; M. Sobczak, *Stosunek Narodowej Demokracji do kwestii żydowskiej w Polsce w latach 1918-1939*, Wrocław 1998; G. Radomski, *Narodowa demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Dru-giej Rzeczypospolitej w latach 1918-1939*, Toruń 2001.

¹¹ R. Dmowski, *Kwestia żydowska. Separatyzm Żydów i jego źródła*, Warszawa 1909.

¹² J. Majchrowski, *Problem żydowski w programach obozów politycznych (1918-1939)*, „Znak” 1983, nr 2–3, s. 385.

¹³ Cyt. za: E. Maj, *Od „biernej masy plemiennej” do „komitwojażera”. Narodowa Demokracja (do 1939 r.) w: Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji*, pod red. J. Jachymka, W. Parucha, Lublin 2002, s. 31–34.

¹⁴ *Ibidem*, s. 45.

¹⁵ J. Majchrowski, *Problem żydowski*, s. 289.

szkół powszechnych¹⁶. Realizacja obowiązku szkolnego dała dzieciom żydowskim możliwość zdobycia podstawowego wykształcenia i stworzyła młodzieży z najbiedniejszych kręgów żydowskich szanse na uzyskanie wiedzy ogólnokształcącej¹⁷.

Prawo społeczności żydowskiej do zakładania własnych zakładów oświatowo-wychowawczych zostało ustanowione w tzw. małym traktacie wersalskim, podpisanym 28 czerwca 1919 r. na konferencji pokojowej w Paryżu, a ratyfikowanym przez Sejm Ustawodawczy 31 czerwca 1919 r. Zgodnie z traktatem mniejszości narodowe otrzymały prawo do swobodnego uprawiania praktyk religijnych, swobodnego używania języka żydowskiego, zakładania na własny koszt instytucji dobroczynnych, religijnych, społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych z możliwością swobodnego używania w nich własnego języka. W miastach, w których zamieszkują mniejszości narodowe rząd polski był zobowiązany zapewnić im nauczanie w języku ojczystym, umożliwić świętowanie, w przypadku Żydów szabatu i świąt religijnych oraz przeznaczyć na ich szkoły część budżetu państwowego. Mniejszości narodowe miały prawo do nauczania w języku ojczystym na poziomie elementarnym¹⁸. Delegaci żydowskich rad narodowych w Polsce i członkowie Zjednoczonego Komitetu Żydowskiego w Paryżu sformułowali swoje własne postulaty odnośnie szkolnictwa żydowskiego w II Rzeczypospolitej. Zaproponowano, żeby szkolnictwo to tworzyły szkoły powszechne, średnie i zawodowe. W celu kierowania siecią szkół żydowskich w kraju sugerowano utworzenie Żydowską Radę Szkolną, która powinna podlegać pod nadzór państwowych władz szkolnych. Językiem wykładowym w szkołach żydowskich powinien być ten język, który ustanowią zarządy gmin żydowskich w obrębie swojej kompetencji. W szkołach żydowskich zaproponowano wprowadzenie obowiązkowego minimum języka hebrajskiego oraz innych przedmiotów judaistycznych. Języka polskiego, literatury polskiej oraz historii Polski uczyć się powinno w szkołach żydowskich wszelkich typów w takim rozmiarze, jak i w szkołach państwowych odpowiednich typów¹⁹.

Politykę ujednoczenia systemu oświatowego w Polsce międzywojennej określiła ustawa o tymczasowym ustroju oświatowych władz szkolnych z 4 czerwca 1920 r.²⁰. Według tej ustawy, kierownictwo i nadzór nad oświatą i wychowaniem w Polsce podlegały Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Kraj podzielono na okręgi szkolne, które były kierowane przez kuratorów oświaty. Na mocy tej ustawy zostały zniesione wszelkie zależności władz i urzędów szkolnych od organów politycznych²¹. Projekt ustawy o tymczasowym ustroju władz szkolnych był krytykowany przez Żydowskie Koło Parlamentarne. Poseł Samuel Hirszhorn występował za „zmniejszeniem wpływu władzy

¹⁶ Dz. Urz. MWriOP 1919 r., nr 2, poz. 2; Dz. Praw P. P. 1919 r., nr 14, poz. 147.

¹⁷ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie w Polsce w latach 1918-1939*, „Almanach Historyczny” 2003, t. 5, s. 213.

¹⁸ S. Mauersberg, *Szkolnictwo dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918-1939*, Wrocław 1969, s.18; K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 214; J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo*, s. 136; Analiza traktatu zob.: J. Żyndul, *Państwo w państwie? Autonomia narodowo-kulturalna w Europie Środkowej w XX wieku*, Warszawa 2000, s. 63–82; G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011.

¹⁹ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 421.

²⁰ Dz. Ustaw RP 1920 r., nr 50, poz. 304.

²¹ M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1969. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1972, s. 30.

w szkolnictwie i za umożliwieniem społeczeństwu wpływania na zarządzanie oświatą²². Posłowie stwierdzili, iż w ustawie nie uwzględniono postanowień traktatu wersalskiego o prawach mniejszości narodowych²³.

Zasada ochrony praw mniejszości narodowych w dziedzinie oświaty zawarta została w konstytucji II Rzeczypospolitej z 1921 r. W rozdziale V „O powszechnych obowiązkach i prawach obywateli” znajdują się następujące artykuły: Art. 94: „Obywatele mają obowiązek wychowania swoich dzieci na prawych obywateli Ojczyzny i zapewnienia im co najmniej początkowego wykształcenia”. Art. 95: „Rzeczypospolita Polska zapewnia na swoim obszarze zupełną ochronę życia, wolności i mienia wszystkim bez różnicy pochodzenia, narodowości, języka, rasy i religii”. Art. 96: „Wszyscy obywatele są równi wobec prawa”. Art. 109: „Każdy obywatel ma prawo zachowania swej narodowości w Państwie Polskim, pełny i swobodny rozwój ich właściwości narodowych przy pomocy autonomicznych związków mniejszości o charakterze publiczno-prawnym w obrębie związków samorządu powszechnego”. Art. 110: „Obywatele polscy należący do mniejszości narodowych, wyznaniowych lub językowych mają równe z innymi obywatelami prawo zakładania, nadzoru i zawiadywania swoim własnym kosztem zakładów dobroczynnych, religijnych i społecznych, szkół i innych zakładów wychowawczych oraz używania w nich swobodnie swej mowy i wykonania przepisów swej religii”. Art. 111: „Wszystkim obywatelom poręcza się wolność sumienia i wyznania”. Art. 117: „Każdy obywatel ma prawo nauczać, założyć szkołę lub zakład wychowawczy i kierować nimi. Wszystkie szkoły i zakłady wychowawcze podlegają nadzorowi władz państwowych”. Art. 118: „W zakresie szkoły powszechnej nauka jest obowiązkowa dla wszystkich obywateli Państwa”. Art. 119: „Nauka w szkołach państwowych i samorządowych jest bezpłatna”. Art. 120: „W każdym zakładzie naukowym, którego program obejmuje kształcenie młodzieży poniżej lat 18, utrzymywany w całości lub w części przez państwo, nauka religii jest obowiązkowa. Kierownictwo i nadzór nauki religii w szkołach należy do właściwego związku religijnego z zastrzeżeniem naczelnego prawa nadzoru dla państwowych władz szkolnych”. Art. 124: „Każdy obywatel ma prawo kształcenia i wychowania swoich dzieci w szkole powszechnej przez nauczycieli tego samego wyznania” z poprawką „wyjątki konieczne ze względu na zbyt drobną liczbę dzieci mniejszości wyznaniowych lub brak odpowiednich sił nauczycielskich określi osobna ustawa”²⁴.

Ten ostatni artykuł konstytucji budził silne kontrowersje wśród posłów żydowskich. Poseł Izaak Grünbaum powiedział, iż „można łatwo odmówić założenia szkoły, ponieważ rząd nie założy seminariów nauczycielskich w liczbie odpowiedniej dla zaspokojenia potrzeb ludności żydowskiej, protestanckiej lub prawosławnej i nauczycielom żydowskim nie będzie wolno uczyć w szkołach polskich”²⁵.

²² Cyt. za: S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 98–99.

²³ J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo*, s. 138.

²⁴ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921*, Warszawa 2001; J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo*, s. 139.

²⁵ Cyt. za: J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo*, s. 139.

Kwestię zatrudnienia nauczycieli wyznania mojżeszowego rozwiązano przez przyjęcie ustawy o kwalifikacjach zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących, seminariach nauczycielskich państwowych i prywatnych, uchwalonej 26 września 1922 r.²⁶ W ustawie zaznaczono, iż „za posiadające kwalifikacje zawodowe do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich, uważa się również osoby posiadające świadectwa egzaminu nauczycielskiego wydane przed 1 listopada 1918 r.”²⁷, co nadawało nauczycielom wyznania mojżeszowego prawo do nauczania w szkołach na terenach Polski.

Uchwalona 17 lutego 1922 r. ustawa o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych²⁸ nie była rozszerzona na szkoły dla mniejszości narodowych, w tym i na szkoły żydowskie, co reglamentował art. 18: Zakładanie i utrzymywanie publicznych szkół powszechnych dla mniejszości narodowych i wyznaniowych II Rzeczypospolitej ureguluje osobna ustawa²⁹. Sejm odrzucił wniosek o publicznych szkołach powszechnych dla mniejszości narodowych przygotowany przez posłów mniejszości narodowych. Minister WRiOP Tadeusz Łopuszański stwierdził, iż tysiące szkół dla mniejszości narodowych w Polsce rozwijają się bez żadnych przeszkód ze strony władz rządowych³⁰.

17 maja 1923 r. w Warszawie podpisano tak zwany pakt lanckoroński, według którego określono warunki utworzenia „rządu polskiej większości”, a część polskich partii politycznych zgodziła się na pravicową wizję państwa narodowego. Kresy wschodnie miały być polonizowane, a mniejszości odsunięte od udziału w polityce państwa. Wicepremierem i Ministrem WRiOP został Stanisław Głabiński – członek prawicowego Związku Ludowo-Narodowego³¹. Pakt lanckoroński był niekorzystny dla Żydów. Dla ludności żydowskiej zastosowano ograniczenia prawne, kulturalne i ekonomiczne. Rząd uznał za niezbędne wydalenie tych Żydów, którzy nie posiadają obywatelstwa polskiego i odmówił im prawa do reemigracji³².

W 1923 r. MWRiOP zwróciło się do Komitetu Politycznego Rady Ministrów z propozycją, by sobotę ogłosić dniem wolnym od nauki, a w niedzielę wprowadzić nauczanie religii i przedmiotów judaistycznych przez nauczycieli wyznania mojżeszowego w szkołach prywatnych³³. 22 lutego 1923 r. MWRiOP wydało rozporządzenie w którym stało, że „dzieci wyznania mojżeszowego wolne są od nauki szkolnej w soboty, w dni uroczystych świąt żydowskich i w dni uroczystych świąt państwowych. 1. Nauka może odbywać się w nie-

²⁶ Dz. Ustaw RP 1922, nr 90, poz. 828.

²⁷ Dz. Ustaw RP 1922, nr 90, poz. 828, art. 5, a, c, d.

²⁸ Dz. Urz. MWRiOP 1922 r., nr 12, poz. 110. Dz. Ustaw RP 1922 r., nr 18, poz. 143.

²⁹ Dz. Ustaw RP 1922 r., nr 18, poz. 143, art. 18.

³⁰ J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo*, s. 140.

³¹ T. Nałęcz, *Rządy Sejmu*, w: *Polska na przestrzeni wieków*, pod red. H. Samsonowicz, A. Wyczański, Warszawa 2007, s. 561.

³² A. Chojnowski, *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*, Wrocław 1979, s. 34.

³³ Dni wolne od nauki dla dzieci wyznania mojżeszowego zostały wprowadzone jeszcze 14 czerwca 1918 r. zob: okólnik Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego tymczasowej Rady Stanu z 14 czerwca 1918 r. Oprócz sobót było wolnych jeszcze 20 dni na Rosz Haszana (Nowy Rok) – 3 dni, Jom Kipur (Dzień Sądny) – 2 dni, Sukot – 5 dni, Pierwszy dzień Chanuki – 1 dzień, na święto Purim – 1 dzień, Pascha – 4 dni, Lag Beomer – 1 dzień, 3 maja – jako święto narodowe (polskie) – 1 dzień, święto Szewuos – 2 dni. Zob.: H. Seidman, *Żydowskie szkolnictwo religijne w ramach ustawodawstwa polskiego*, Warszawa 1937, s. 41.

dziele i święta innych wyznań bez ograniczeń. W tych publicznych szkołach powszechnych tudzież w tych oddziałach publicznych szkół powszechnych, które są przeznaczone wyłącznie dla dzieci wyznania mojżeszowego, wolne są od nauki szkolnej oprócz dni uroczystych świąt żydowskich i dni uroczystych państwowych [...], także i soboty; 2. W szkołach i oddziałach [...], może odbywać się nauka szkolna w niedziele i święta innych wyznań bez ograniczeń, byle lokal szkolny nie znajdował się w bezpośrednim pobliżu świątyń innych wyznań tak, iż nauka szkolna mogła by przeszkadzać praktykom religijnym w tych świątyniach; 3. W szkołach, co do których zapadnie decyzja, że z powodów wymienionych w ustępie; 2. Nauka nie może odbywać się w niedziele, należy tygodniowy rozkład godzin rozdzielić na 5 dni; 4. W szkołach w których nauka będzie odbywała się w niedziele tygodniowy plan lekcyjny ma być ułożony tak, aby zatrudnieni nauczyciele innego wyznania niż mojżeszowe w niedziele nauki nie udzielali; 5. Jeżeli w pewnej miejscowości istnieje szkoła publiczna, przeznaczona dla dzieci wyznania mojżeszowego, to w publicznych szkołach powszechnych, przeznaczonych dla dzieci wszystkich wyznań, są obowiązane dzieci wyznania mojżeszowego do uczęszczania do szkoły także w soboty, nie mogą jednak być zmuszane w sobotę do pisania, rysowania i robót ręcznych; 6. Jeżeli w pewnej miejscowości istnieje tylko jedna szkoła dla dzieci wszystkich wyznań, to celem umożliwienia dziecku wyznania mojżeszowego uczestniczenia w nabożeństwie sobotnim, winien kierownik szkoły zwołać je na indywidualne żądanie rodziców od nauki szkolnej w sobotę³⁴. 24 marca 1924 r. MWRiOP wprowadziło ulgi na przejazdy pociągami dla uczniów wyznania mojżeszowego, co ułatwiło dzieciom żydowskim z małych miejscowości dojazd do szkół średnich³⁵. 4 kwietnia 1924 r. MWRiOP w swoim liście do Kuratorium Okręgu Szkolnego Warszawskiego zezwoliło na zwolnienie dzieci wyznania mojżeszowego od popołudniowej nauki szkolnej od 1 października do 13 marca i również w piątki – w celu umożliwienia im wzięcia udziału w nabożeństwach³⁶. 25 listopada 1925 r. osobnym okólnikiem Minister WRiOP Stanisław Grabski zabronił zmuszania młodzieży żydowskiej uczącej się w szkołach średnich do pisania, rysowania i robót ręcznych w soboty³⁷.

Rząd polski określił politykę wobec szkolnictwa żydowskiego w grudniu 1921 r. na posiedzeniu Komitetu Politycznego Rady Ministrów. W szkolnictwie powszechnym Komitet Polityczny Ministrów rekomendował MWRiOP utworzenie, na wzór szkół publicznych, jednolitych powszechnych szkół z polskim jako językiem nauczania i z dwoma oddziałami – jednym dla dzieci wyznania mojżeszowego i drugim dla dzieci wyznania chrześcijańskiego. Faktycznie powstały szkoły dla dzieci żydowskich popularnie zwane „szabasówkami”³⁸. Nie prowadzono w nich zajęć w soboty i święta judaistyczne, wszystkie zajęcia od-

³⁴ Dz. Urz. MWRiOP 1923, nr 4, poz. 27. Por: H. Seidman, *Żydowskie szkolnictwo*, s. 35–37.

³⁵ Dz. Urz. MWRiOP 1924, nr 6, poz. 58.

³⁶ H. Seidman, *Żydowskie szkolnictwo*, s. 38.

³⁷ Dz. Urz. MWRiOP 1925, nr 20, poz. 218.

³⁸ J. Tomaszewski, *Niepodległa Rzeczypospolita*, w: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce*, pod red. J. Tomaszewskiego, Warszawa 1993, s. 243. Szkoły niemieckie „judisch-deutsche schulen” dla Żydów wprowadziły władze austriackie na terenie Galicji Wschodniej jeszcze w 1787 r. W takich szkołach nie uczono ani języka jidysz bądź hebrajskiego, ani religii mojżeszowej. Dzieci żydowskie

bywały się w języku polskim, nie uczono w takich szkołach ani hebrajskiego ani jidysz. Z przedmiotów judaistycznych były tylko religia mojżeszowa i dwie, a częściej jedna godzina w tygodniu historii narodu żydowskiego³⁹. Szybko rozwinęła się sieć takich szkół. Publicznych szkół powszechnych z językiem wykładowym polskim dla dzieci żydowskich w roku szkolnym 1922–1923 było 191, uczniów – 34,2 tys., nauczycieli – 1046⁴⁰. W dużych miastach reaktywowały się prywatne szkoły z językiem nauczania polskim, założone jeszcze przed listopadem 1918 r. i przeznaczone wyłącznie dla dzieci wyznania mojżeszowego. Wysokie opłaty za uczęszczanie do takich szkół spowodowały, że miały do nich dostęp tylko dzieci zamożnych warstw społeczności żydowskiej⁴¹. Zakłady oświatowe takiego typu posiadały prawa szkół państwowych i miały pozytywną opinię miejscowych władz oświatowych⁴².

W pewnej mierze szkoły z językiem nauczania polskim dla dzieci żydowskich były zorientowane na polonizację ludności żydowskiej. Z drugiej strony polonizacja ta była częścią. Za przykład takiego zjawiska może służyć fakt, iż do prywatnego gimnazjum z polskim językiem nauczania – Józefy Goldblatt Kamerling we Lwowie – w roku szkolnym 1923–1924 uczęszczało 262 uczennic narodowości polskiej deklarujących wyznanie mojżeszowe⁴³. Problem ustalenia stopnia polonizacji młodzieży żydowskiej w dużych miastach II Rzeczypospolitej jest w znacznej mierze niezweryfikowany i wymaga dalszych badań.

Pozytywny stosunek władze państwowe zajęły wobec szkół z językiem nauczania hebrajskim. Komitet Polityczny na posiedzeniu w grudniu 1921 r. zaproponował MWRiOP, by udzielać koncesji na szkoły średnie z językiem wykładowym hebrajskim z zastrzeżeniem, że takim szkołom nie będą nadawane prawa szkół państwowych⁴⁴. W 1922 r. władze pozytywnie zareagowały na utworzenie pod egidą ruchu syjonistycznego dwóch żydowskich oświatowych organizacji. Pierwsza z nich to Żydowskie Stowarzyszenie Oświatowo-Kulturalne Tarbut (Kultura), druga – Jabne (od nazwy miasta w Judei w którym zaczęto tworzyć podstawy współczesnego judaizmu rabinicznego). W szkołach Tarbut nauczano religii mojżeszowej, jako ważnej części żydowskiej tradycji narodowej. Uczniów wychowywano na budowniczych własnego państwa w Palestynie⁴⁵. W roku szkolnym 1925/1926 sieć szkolna organizacji Tarbut liczyła 46 przedszkoli, 113 szkół powszechnych, 13 gimnazjów, 3 seminaria nauczycielskie uczyło się tam 15 tys. uczniów⁴⁶.

musiały chodzić po naukę do melameda. Zob.: M. Bałaban, *Herz Homerg i szkoły józefińskie dla Żydów w Galicji (1787-1806). Studium historyczne*, Lwów 1906, s. 11, 30–32.

³⁹ We Lwowie 22 lutego 1926 r. rabin Samuel Wolf Guttman w swoim liście do Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego krytykuje gimnazjum A. Karp-Fuchsowej i gimnazjum J. Słowackiego za to, że nauczanie religii mojżeszowej odbywa się tylko jedną godzinę w tygodniu. Zob.: Centralne Państwowe Historyczne Archiwum we Lwowie – Centralny Derżawny Istoryczny Archiw u Lvovi (dalej: CDIAL), F. 701, op. 3, spr. 672, k. 60, 62, Protokoły, plany nauczania, lystuwannia pro wykładannia religii u serednich szkolach Lwowa.

⁴⁰ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 163.

⁴¹ CDIAL, F. 179, op. 3, spr. 825, Sprawa pro dijalnist gimnazji Goldblatt-Kamerlig u Lvovi 1918–1935.

⁴² *Ibidem*, k. 8.

⁴³ *Ibidem*, k. 6.

⁴⁴ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 423–424.

⁴⁵ M. Eisenstein, *Jewish Schools in Poland 1919-1939. Their Philosophy and Development*, New York 1950, s. 40; J. Tomaszewski, *Niepodległa*, s. 247.

⁴⁶ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 178.

Druga żydowska organizacja szkolna, Jabne, znajdowała się pod wpływem religijnego odłamu syjonistów partii Mizrachi⁴⁷. Językiem wykładowym w tych szkołach był język hebrajski i polski (dla niektórych przedmiotów). Szkoły Jabne łączyły wychowanie religijne z wychowaniem narodowym oraz szerzeniem idei odrodzenia narodowego Żydów przez stworzenie niepodległego państwa w Palestynie. Od 1925 r. studiowanie w szkołach organizacji Jabne uznane zostało za spełnienie obowiązku szkolnego⁴⁸. W 1919 r. na konferencji partii Mizrachi utworzono Warszawskie Seminarium Rabiniczne Tachemonii. Oficjalne otwarcie Seminarium odbyło się w 1920 r. Zakład nauczał w duchu odpowiadającym władzom państwowym, a studenci mieli prawo do odroczenia służby wojskowej do 25. roku życia. Przedmioty w programie nauczania Seminarium odpowiadały przedmiotom świeckich gimnazjów humanistycznych⁴⁹. Przychylną politykę wobec placówek oświatowych znajdujących się pod wpływem syjonistów zaakceptował minister spraw zagranicznych Aleksander Skrzyński. W 1925 r. pisał w liście do przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Światowej Organizacji Syjonistycznej Nahuma Sokołowa: „Rząd Polski będzie w granicach ustaw Związku Narodów i z duchem Traktatów Międzynarodowych udzielał swego moralnego poparcia tym godnym uznania staraniom [tworzenia państwa Izrael w Palestynie –R. R], w których upatruje dążność do postępu na polu cywilizacji i pokoju”⁵⁰.

Przychylną politykę władze państwowe prowadziły również wobec żydowskich szkół ortodoksyjno-religijnych znajdujących się pod wpływem partii Agudas Isroel (Związek Izraela)⁵¹. Po utworzeniu II Rzeczypospolitej z inicjatywy Centralnej Organizacji Żydów Ortodoksyjnych w Polsce zaczęto reformę chederów. Takie zmiany otrzymały poparcie społeczeństwa żydowskiego⁵². W reformowanych chederach wprowadzono nauczanie świeckich przedmiotów w języku polskim. Nauka trwała 8 lat i zaczynała się od 6. roku życia. Oprócz przedmiotów religijnych, na które przeznaczono od 27 do 37 godzin tygodniowo, wprowadzono 12 godzin tygodniowo przedmiotów ogólnokształcących⁵³. W 1922 r. MWRiOP zwolniło uczniów reformowanych chederów od wypełniania obowiązku szkolnego w szkołach publicznych⁵⁴. Podczas debaty sejmowej poseł z partii Agudas Isroel, Uszer Mendelsohn, wystąpił z obroną szkół religijnych i chederów: „Cheder był tym ogniskiem, które przez lat tysiące wysyłało promienie światła najwznioślejszych ideałów ludzkości i dotychczas pozostał [...] niewzruszoną twierdzą i instytucją wychowawczą, która wychowuje element moralne i społecznie zdrowy”⁵⁵. W kwietniu 1925 r. posłowie Agudas Isroel – Lejb Minberg, Aron Lewin i Herman Kirszbaum – inicjowali rozmowy o chederach

⁴⁷ S. Frost, *The Jewish School System in Interwar Poland. Ideological Underpinnings*, w: *The Jews in Poland*, ed. by A. K. Paluch, Cracow 1992, s. 238.

⁴⁸ R. Żebrowski, *Dzieje Żydów w Polsce. Kalendarium*, Warszawa 1993, s. 107; K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 224, 226.

⁴⁹ R. Żebrowski, Z. Borzymińska, *Po-Lin: kultura Żydów polskich w XX wieku*, Warszawa 1993, s. 114.

⁵⁰ J. Tomaszewski, *Polskie dokumenty o „ugodzie” polsko-żydowskiej w 1925 r.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 2000, nr 1 (193), s. 64.

⁵¹ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 231.

⁵² S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 172.

⁵³ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 234.

⁵⁴ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 172–173.

⁵⁵ Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego (dalej SSSU), 283 pos., 7 II 1922, t. 4.

z ministrem WRiOP St. Grabskim. Przyczyną spotkań były pogłoski o stworzeniu przez władze szkół dla dzieci żydowskich z większą ilością godzin przedmiotów judaistycznych. Posłowie Agudas Isroel gotowi byli wprowadzić nauczanie wszystkich świeckich przedmiotów w chederach w języku polskim⁵⁶. W maju 1923 r. rząd Wincentego Witosa uznał kierunek ortodoksyjny za lojalny wobec państwa, a posłowie Agudas Isroel nadal zajmowali w swej polityce pozytywne stanowisko wobec polskiej władzy⁵⁷. Chcąc zapewnić sobie poparcie wśród społeczności Żydów ortodoksów, władza zajęła przychylnie stanowisko wobec żydowskich szkół religijnych. Warto tu odnotować, iż szkoły religijne były najbardziej popularną formą kształcenia wśród społeczności żydowskiej⁵⁸. Od września 1923 r. MWRiOP uznało uczęszczanie do szkół towarzystwa Agudas Isroel, które wprowadziły naukę języka polskiego i przedmioty świeckie, za spełnienie obowiązku szkolnego. Dzieci uczące się w takich szkołach nie były zobowiązane do uczęszczania dodatkowo do szkoły powszechnej⁵⁹. Decydując się na taki krok, władze oświatowe zapewniły sobie poparcie wśród Żydów ortodoksów oraz zlikwidowały problem konieczności budowy szkół wynikający z obowiązku szkolnego.

W omawianym okresie szybko rozwijała się również sieć szkół religijnych dla dziewcząt „Bejs Jakow”, która była pod wpływami Agudas Isroel. O ile w 1917 r. Bejs Jakow posiadała tylko jedną szkołę, to w 1923 r. – 13, a w 1925 r. – 54 szkoły⁶⁰. Innym przykładem pozytywnego stosunku państwa do szkolnictwa religijnego było przychylnie stanowisko wobec organizacji Waad ha-Jesziwot, która została utworzona w 1925 r. i opiekowała się średnim szkolnictwem religijnym – jesziwami. Działalność swoją Waad ha-Jesziwot rozszerzyła na tereny województw wschodnich i Wileńszczyznę⁶¹.

Odmienne stanowisko władza zajęła wobec szkół z językiem wykładowym jidysz. Na początku lat dwudziestych w żydowskim szkolnictwie prywatnym dominowały szkoły z żydowskim (jidysz) językiem nauczania. W czerwcu 1921 r., w Warszawie na I Żydowskim Zjeździe Szkolnym, utworzona została Centralna Żydowska Szkolna Organizacja – CISZO (Centrale Jidysze Szul Organizacje), nazywana również Zjednoczeniem Szkół Żydowskich⁶². Na rozwój tych szkół miał wpływ Bund i Paolej Syjon⁶³. Bund powstał jeszcze w 1897 r. w Wilnie (Powszechny Żydowski Związek Robotniczy Rosji i Polski – Algemener Jidiszer Arbeter Bund fun Rusland un Polen). Zwolennicy Bundu odrzucali ideę emigracji Żydów z Polski i opracowali własny program odrębności narodowo-kulturalnej Żydów w Polsce. Oprócz idei socjalistycznych popierali rozwój kultury żydowskiej na podstawie języka jidysz i bez odrodzenia języka hebrajskiego⁶⁴. Przychylnie odnosili się do niepodle-

⁵⁶ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 214.

⁵⁷ A. Chojnowski, *Koncepcje polityki*, s. 34.

⁵⁸ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 255.

⁵⁹ H. Seidman, *Żydowskie szkolnictwo*, s. 14–15.

⁶⁰ Idem, *Renesans religijny kobiety żydowskiej: Sara Szenirer – człowiek i dzieło*, Łódź 1936, s. 18.

⁶¹ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 219.

⁶² *Jidysz Wettleche Szul in Pojln: arojsgegebn cum Pen-Kongres in Warsze, Warsze 1930 / Żydowska szkoła świecka w Polsce. Do kongresu P. E. N. – Klubów w Warszawie, Warszawa 1930*, s. 8.

⁶³ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 217; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 180; J. Tomaszewski, *Niepodległa*, s. 246.

⁶⁴ J. Holzer, *Żydowskie dążenia polityczne w II Rzeczypospolitej*, „Znak” 1983, nr 2/3, s. 370.

głości Polski, ale również zajmowali opozycyjne stanowisko wobec polityki rządów polskich. W szkolnictwie żydowskim Bund popierał rozwój szkół różnego stopnia z językiem wykładowym żydowskim należącym do sieci szkół CISzO. Prawie 40% członków tej organizacji stanowiły osoby z Bundu, a przewodniczącym głównego zarządu był Bajnisz Michalewicz, który jednocześnie pełnił funkcję członka Centralnego Komitetu Bundu⁶⁵. Bund w swoim programie zbliżył się do Polskiej Partii Socjalistycznej. Wśród zwolenników Bundu dominowały idee bardziej radykalne niżeli wśród członków PPS i bliskie koncepcjom marksistów. Pod koniec lat dwudziestych Bund wspierał opozycyjną działalność PPS wobec władz państwowych⁶⁶. Władze szkolne niechętnie udzielały koncesji na takie szkoły ze względu na rozpowszechnienie idei socjalistycznych i komunistycznych. Szkoły przy tym wszystkim uzyskiwały częściową pomoc ze strony samorządów lokalnych, nie były natomiast finansowane przez państwowe władze szkolne. Bund, zajmując opozycyjne stanowisko wobec polityki państwowej stwierdzał, „iż obowiązkiem państwa jest zbudować szkołę w języku macierzystym [jidysz – R.R.] dziecka żydowskiego. Szkoła z językiem żydowskim musi być utrzymywana na tych samych zasadach, co i szkoła polska”⁶⁷. Pomysł ten cieszył się poparciem robotników i przedstawicieli ubogich warstw społeczeństwa⁶⁸. W latach 1921–1926 sieć szkół CISzO rozwijała się w szybkim tempie. Już w roku szkolnym 1924/1925 organizacja utrzymywała 102 szkoły. Na początku działalności liczba uczniów osiągnęła blisko 13 tys.⁶⁹. W szkołach CISzO, oprócz obowiązkowej nauki języka polskiego, nauczano większości przedmiotów w jidysz⁷⁰. Władze państwowe prowadziły politykę likwidacji pałeczek oświatowych CISzO ze względu na popularność idei socjalistycznych i komunistycznych w środowisku nauczycieli tych szkół⁷¹.

W 1920 r. w Warszawie utworzono szkolne stowarzyszenie „Unzere Kindern” (Nasze Dzieci). W 1921 r. utrzymywało ono 25 szkół powszechnych i 2 ochronki dla dzieci. Część placówek w krótkim czasie została zamknięta z powodu działalności komunistycznej, zaś inne przeszły do CISzO⁷². Wśród polityków II Rzeczypospolitej istniało przeświadczenie o rozpowszechnieniu w szkolnictwie z językiem jidysz, idei bolszewizmu: „Rząd uważa, że w tym [z językiem jidysz – R.R.] szkolnictwie stoją żywioły lewicowe, i że to szkolnictwo jest schroniskiem, w którym gnieźdzą się różowi lub czerwoni bolszewicy żydowscy”⁷³. W styczniu 1922 r. poseł Ignacy Schiper w swoim wystąpieniu skrytykował władze oświatowe za faworyzowanie szkół z językiem hebrajskim przy udzielaniu koncesji na otwarcie i prowadzenie szkół: „W Różanie, w powiecie słońskim, gmina żydowska starała się o koncesję. Na to otrzymała odpowiedź, że dostaniecie koncesję jeżeli językiem wykłado-

⁶⁵ C. Brzoza, *Żydowska mozaika*, s. 123.

⁶⁶ J. Holzer, *Żydowskie dążenia*, s. 377.

⁶⁷ *Jidysz Weltleche*, s. 10.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 12.

⁶⁹ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 219.

⁷⁰ M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 32.

⁷¹ SSSU, 212 pos. 22 II 1921, ł. 4. Interpelacja pp. Hirszhorna, Rasnera i tow. do p. Ministra Oświaty, w sprawie zamknięcia żydowskiego uniwersytetu ludowego w Częstochowie. Także: J. Tomaszewski, *Niepodległa*, s. 246.

⁷² K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 220.

⁷³ SSSU, 281 pos. 27 I 1922, ł. 52–53.

wym będzie nie język żydowski a język hebrajski. Nakazało kuratorium zamknięcia tej szkoły, aż do otrzymania koncesji według wskazanego planu⁷⁴. W tym samym roku posłowie Koła Żydowskiego, S. Hirszhorn i C. Rasner, **złożyli interpelację do Prezydenta Ministrów** oraz Ministra WRiOP w sprawie systematycznego prześladowania żydowskiego szkolnictwa z językiem wykładowym jidysz, w której przytoczyli fakty bezpodstawnego zamknięcia takich szkół⁷⁵.

Tabela 1. Język nauczania w żydowskich prywatnych szkołach powszechnych w latach szkolnych 1924–1926.

Rok szkolny	Język nauczania	Szkoły	Uczniowie (tys.)
1924–1925	Żydowski	102	12,9
	Hebrajski	109	14,4
	Żydowski i hebrajski	9	1,1
	Polski i żydowski	6	0,5
	Polski i hebrajski	1	0,1
1925–1926	Żydowski	81	11,0
	Hebrajski	110	12,1
	Żydowski i hebrajski	8	1,1
	Polski i żydowski	1	0,1
	Polski i hebrajski	4	0,6

Źródło: S. Mauersbeg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 168.

W Sejmie posłowie żydowscy reprezentujący różne nurty polityczne prowadzili aktywną działalność w obronie praw szkolnictwa mniejszości narodowych, w tym szkolnictwa żydowskiego. Koło Żydowskie dokonało nieudanych prób wprowadzenia zmian do szkół mniejszości narodowych. 10 lutego 1922 r. posłowie żydowscy, przy poparciu posłów niemieckich, przedstawili wniosek w sprawie utworzenia publicznych szkół powszechnych dla mniejszości narodowych i wyznaniowych i dołączyli projekt ustawy⁷⁶. W swoim projekcie zaproponowali: „w gminach w których znajduje się przynajmniej 40 dzieci w wieku szkolnym, należących do tej samej mniejszości narodowościowej lub wyznaniowej, zakładane będą dla tych dzieci oddzielne szkoły publiczne powszechne z wykładem w językach odnośnych mniejszości”. Szkoły te miały być „włączone do ogólnej sieci szkolnej”⁷⁷. Projekt nie został zrealizowany⁷⁸. W debatach sejmowych posłowie żydowscy domagali się akceptacji i realizacji postanowień traktatu wersalskiego, przede wszystkim pomocy finansowej ze strony państwa w zakładaniu i utrzymywaniu szkół żydowskich. Popierali również ideę zwiększenia wpływu mniejszości żydowskiej na zarządzanie swoim szkolnictwem oraz

⁷⁴ SSSU, 281 pos., 27 I 1922, l. 51.

⁷⁵ SSSU, 334 pos., 4 VIII 1922, l. 4. *Interpelacja p. Hirszhorna i tow. do p. Ministra Oświecenia Publicznego i Wyznań Religijnych w sprawie systematycznego prześladowania żydowskiego szkolnictwa z językiem wykładowym żydowskim, oraz SSSU, 279 pos., 20 I 1922, l. 5 Interpelacja p. Hirszhorna i tow. do p. Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie upośledzenia języka żydowskiego.*

⁷⁶ Sejm Ustawodawczy (dalej SU), Druki, nr 800, *Wniosek posła Grünbauma i towarzyszy w sprawie organizacji szkolnictwa powszechnego dla mniejszości narodowościowych i wyznaniowych.*

⁷⁷ SU, Druki, nr 3361, Załącznik 1, *Ustawa o publicznych szkołach powszechnych dla mniejszości narodowościowych i wyznaniowych.*

⁷⁸ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 99.

posiadania przez nią reprezentacji w radach szkolnych i strukturach samorządowych. Znaczną część wystąpień posłów stanowiły skargi na represje ze strony władz wobec szkół żydowskich, ukraińskich, białoruskich i niemieckich, naruszanie ich praw i dopuszczanie do krzywd personalnych⁷⁹.

Podczas pierwszej kadencji Sejmu Koło Żydowskie ponownie dokonało prób wprowadzenia zmian do systemu szkolnego mniejszości narodowych. 26 lipca 1923 r. posłowie żydowscy złożyli do Sejmu wnioski ustawy o publicznych szkołach powszechnych dla mniejszości narodowościowych i wyznaniowych. Projekt ustawy był podpisany przez posłów innych mniejszości narodowych. Wnioskodawcy zaproponowali, by zapewnić rodzicom większy wpływ na wychowanie dzieci. Według tej ustawy w gminach, gdzie znajduje się przynajmniej 30 dzieci w wieku szkolnym należących do tej samej mniejszości narodowościowej lub wyznaniowej, zakładane byłyby dla tych dzieci oddzielne publiczne szkoły powszechne z językiem wykładowym tej mniejszości. Takie publiczne szkoły powszechne dla mniejszości narodowej lub wyznaniowej były włączane do ogólnej sieci szkolnej. Nauka w nich prowadzona byłaby według planu ogólnych szkół powszechnych z uwzględnieniem odrębności i potrzeb kulturalnych, przy obowiązującej nauce języka polskiego⁸⁰.

Przy opracowaniu projektu uwidocznił się rozłam w Kole Żydowskim. Przedstawiciele partii lewicowych opowiedzieli się za szkołą z językiem nauczania jidysz, natomiast syjoniści, w szczególności z Galicji Wschodniej, za szkołą z językiem nauczania hebrajskim. Doszło do ostrej polemiki w sprawie wychowania dzieci żydowskich. Partie lewicowe popierały wychowanie w duchu społeczno-klasowym, natomiast syjoniści – wychowanie narodowo-hebrajskie, ortodoksja zaś – religijne. Koło postanowiło przekazać przyszłemu żydowskiemu komitetowi szkolnemu rozwiązanie problemu językowego i wychowawczego w szkołach żydowskich⁸¹. Posłowie syjoniści H. Heller, A. Silberschein i A. Lewinson złożyli wniosek o wprowadzenie obowiązkowej nauki języka hebrajskiego w szkołach publicznych powszechnych i średnich dla uczniów i uczennic narodowości żydowskiej, „by umożliwić dzieciom żydowskim poznanie języka ojczystego i literatury hebrajskiej”⁸². Broniąc nauczycieli żydowskich, posłowie Koła złożyli wnioski o zaprzestanie dyskryminacji dzieci i nauczycieli żydowskich z powodu poglądów religijnych, protestowali przeciw zamianą w szkołach żydowskich nauczycieli wyznania mojżeszowego na nauczycieli chrześcijańskich⁸³. Poseł S. Federsbusch podejmował inicjatywy unormowania kwalifikacji nauczycieli religii i wprowadzenia zatwierdzonego planu nauki religii mojżeszowej zgodnie z rekomendacjami religijnych liderów judaizmu w Polsce. Zaproponował poprawkę, zgodnie z którą nauczyciel religii mojżeszowej powinien mieć zezwolenie żydowskiej gminy wy-

⁷⁹ J. Szabliska-Żak, *Szkolnictwo*, s. 138–140.

⁸⁰ Sejm I kadencji (dalej S I), Druki, nr 800, *Wniosek posła Grünbauma i tow. w sprawie organizacji publicznego szkolnictwa powszechnego dla mniejszości narodowościowych i wyznaniowych*, s. 1–3.

⁸¹ J. Fałowski, *Mniejszość żydowska w parlamencie II Rzeczypospolitej: (1922-1939)*, Kraków 2006, s. 47.

⁸² S I, Druki, nr 538, *Wniosek posłów Hellera, Silberscheina, Lewinsona i tow. z Koła Żydowskiego w sprawie wprowadzenia obowiązkowej nauki języka hebrajskiego w szkołach powszechnych i średnich dla uczniów i uczennic narodowości żydowskiej*.

⁸³ J. Fałowski, *Mniejszość żydowska*, s. 50; Sprawozdanie Stenograficzne Sejmu I kadencji (dalej SSS I), 117 pos., 8 IV 1924, ł. 39–42.

znaniowej na prowadzenie nauki⁸⁴. Niestety większość inicjatyw posłów żydowskich została zignorowana przez Sejm.

Na początku maja 1925 r. polska władza państwowa zainicjowała podpisanie ugody polsko-żydowskiej. Rozmowy odbywały się pomiędzy przedstawicielami rządu Polski – ministrem spraw zagranicznych A. Skrzyńskim oraz ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego St. Grabskim a przedstawicielami galicyjskich syjonistów z Koła Żydowskiego – Leonem Reichem i Ozjaszem Thonem. Decydując się na taki krok, rząd chciał uzyskać poparcie Koła Żydowskiego oraz Żydów amerykańskich dla otrzymania pożyczki pieniężnej dla państwa od Stanów Zjednoczonych. Rozmowy odbywały się w prywatnym domu A. Skrzyńskiego w Warszawie. Ze strony Koła Żydowskiego, oprócz posłów O. Thona i L. Reicha, wzięli udział przywódca syjonistów angielskich Lucien Wolf i prezydent Wszechrzecznej Organizacji Syjonistycznej Nachum Sokołow⁸⁵. W wyniku rozmów 7 lipca 1925 r. zawarto ugodę, w której rząd obiecał równouprawnienie Żydów i zniesienie dyskryminacyjnych ustaw oraz rozporządzeń działających na terenie państwa w zamian na zobowiązanie społeczności żydowskiej, by „działać na rzecz trwałości granic Rzeczypospolitej i jej konsolidacji wewnętrznej”⁸⁶. Uгода została zawarta, ale nie podpisano żadnego dokumentu. Rada Ministrów uchwaliła ugodę 15 lipca 1925 r., by wykonać tylko 12 punktów⁸⁷. Według tej ugody rząd, jeśli chodzi o szkolnictwo żydowskie, był zobowiązany do wprowadzenia w szkołach państwowych z językiem wykładowym polskim większej ilości godzin judaistyki – do 10 godzin tygodniowo oraz świętowania soboty; przyznania praw publicznych szkołom powszechnym średnim i seminariom z językiem wykładowym hebrajskim i jidysz (przed nowym rokiem szkolnym 1925/1926); uznania za spełnienie obowiązku szkolnego uczęszczanie do szkół religijnych (chederów); przyznania subwencji na rozwój szkolnictwa zawodowego dla Żydów oraz wyższej uczelni względnie Akademii Nauk Judaistycznych (3-letnie Pedagogium we Lwowie); dla nauczycieli pracujących obecnie w szkołach z językiem nauczania hebrajskim i żydowskim utworzono kursy dokształcające i państwową komisję egzaminacyjną; przedmioty judaistyczne będą włączone w szkołach średnich w skład programów egzaminów maturalnych; młodzież żydowska zostanie zwolniona od pisania w sobotę i dni świąteczne i będzie miała możliwość uczęszczania na nabożeństwa. Przedmioty judaistyczne w szkołach średnich żydowskich, będą włączone do egzaminów maturalnych. Rząd podjął zobowiązanie dotyczące zwalniania

⁸⁴ W listopadzie 1925 r. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego (dalej KOSL) wydał okólnik I. 15333/II o nauczaniu religii mojżeszowej, w którym zaznaczono, że z powodu skarg, pochodzących ze sfer rodzicielskich uczniów wyznania mojżeszowego, nauka religii mojżeszowej ma się odbywać w języku nauczania danego zakładu, wymagano zatem od uczniów znajomości języka hebrajskiego. Zmuszanie ich do obowiązkowego uczenia się tego języka jest bezprawne. 3 grudnia 1925 r. KOSL wydał okólnik I. 17279/II do dyrekcji wszystkich gimnazjów państwowych i prywatnych z polskim językiem nauczania w sprawie nauczania religii mojżeszowej, uzupełniając ten okólnik, iż nauczanie religii mojżeszowej nie wyklucza możliwości uczenia modlitw rytualnych w języku hebrajskim, przy równoczesnym wyjaśnieniu ich treści w języku wykładowym. W każdym jednak razie nauka czytania, pisania i gramatyki języka hebrajskiego nie może być przedmiotem nauki religii mojżeszowej. Zob.: Dz. Urz. KOSL 1925, R. XXIX, nr 13, s. 511.

⁸⁵ J. Tomaszewski, *Polskie dokumenty o „ugodzie” polsko-żydowskiej w 1925 r.*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 2000, nr 1 (193), s. 61–62; S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 175–177.

⁸⁶ J. Tomaszewski, *Niepodległa*, s. 221.

⁸⁷ Idem, *Polskie dokumenty*, s. 62.

młodzieży szkolnej żydowskiej od pisania w soboty i dni świąteczne, umożliwienie młodzieży szkolnej uczęszczania na nabożeństwa, zobowiązał się przyznać absolwentom państwowych seminariów dla nauczycieli religii mojżeszowej ulgi takie same jak klerykom i kandydatom na duchownych wyznań chrześcijańskich. Zobowiązał się również popierać organizacje syjonistyczne w celu umożliwienia emigracji do Palestyny i udzielić koncesji na założenie Banku Emigracyjnego⁸⁸. Realizacja części postulatów wymagała od Rady Ministrów systematycznej zmiany ustaw i przyjęcia wielu rozporządzeń⁸⁹. W dziedzinie szkolnictwa wynikiem „ugody” było otrzymanie obietnicy łatwiejszego uzyskania koncesji dla szkół powszechnych z językiem nauczania hebrajskim lub żydowskim, naukę w tych szkołach uznano za spełnienie obowiązku szkolnego. Absolwenci hebrajskich seminariów nauczycielskich otrzymali prawo nauczania w szkołach po zdaniu egzaminów przed komisją, w której uczestniczył przedstawiciel MWRiOP⁹⁰. W następnych tygodniach po podpisaniu ugody zaczęły się spory między politykami polskimi i żydowskimi, które spowodowały jej zerwanie⁹¹.

Polityka polskich władz wobec społeczności żydowskiej doprowadziła do niewykonania ugody polsko-żydowskiej. 1–7 października 1925 r. podczas dyskusji w Kole Żydowskim przyjęto rezolucję, w której skonstatowano: „Rząd wbrew swym zapewnieniom nie tylko nie spełnił słusznych postulatów ludności żydowskiej, ale nawet dopuścił do wydania zarządzeń sprzecznych z konstytucją, dotkliwie krzywdzących ludność żydowską”⁹². Wśród syjonistów doszło do rozłamu, część posłów na czele z I. Grünbaumem krytykowała działalność rządu i inicjatywy L. Reicha oraz O. Thona zmierzające do nawiązania współpracy. Pozycja I. Grünbauma i jego zwolenników w Kole wzmocniła się, a syjonistów ze strony L. Reicha i O. Thona – osłabła⁹³. 7 maja 1926 r. I. Grünbaum w swoim wystąpieniu skrytykował zwolenników L. Reicha „Taki jest los ugodowców, zawsze są oszukiwani i wychodzą na durniów”⁹⁴. Cześć postulatów z ugody polsko-żydowskiej zaczęto realizować po przewrocie majowym 1926 r., ale do końca ich nie wykonano.

Polityka oświatowa władz polskich wobec mniejszości żydowskiej po przewrocie majowym (do 1932 r.)

Maj roku 1926 był dla Polski początkiem nowej ery politycznej. 12–14 maja 1926 r. doszło do zamachu stanu⁹⁵. Po przewrocie dokonanym przez J. Piłsudskiego polityka władz polskich wobec mniejszości żydowskiej zmieniła się. Piłsudczycy nie odnosili się do Żydów jak do mniejszości, która zagraża państwowości Polski oraz akceptowali ideę toleran-

⁸⁸ *Ibidem*, s. 65–66; J. Tomaszewski, *Rozmowy w sprawie „ugody” w 1925 r. (notatki uczestnika)*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2001, nr 2 (198), s. 226–227.

⁸⁹ *Idem*, *Niepodległa*, s. 221.

⁹⁰ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 214.

⁹¹ J. Tomaszewski, *Polskie dokumenty*, s. 62.

⁹² W. Jaworski, *Syjniści wobec rządu polskiego w okresie międzywojennym*, Sosnowiec 2002, s. 28.

⁹³ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 186–187.

⁹⁴ W. Jaworski, *Syjniści wobec rządu*, s. 34.

⁹⁵ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914–2005*, Warszawa 2006, s. 55.

cji wobec Żydów. Obóz rządzący nie traktował Żydów jako grupy antypaństwowej z dwóch przyczyn – po pierwsze ludność żydowska była rozproszona na terenie całego kraju, i po drugie, nie miała własnego państwa, które sprzyjało by jakimś tendencjom odśrodkowym czy mogłoby zagrażać państwowości Polski. Z tego powodu piłsudczycy uważali mniejszość żydowską za i najmniej niebezpieczną. Działacz obozu rządzącego, Leon Wasilewski, zwrócił uwagę, że wśród Żydów odbywa się asymilacja językowa, dobrobyt gospodarczy społeczności żydowskiej jest ściśle związany z dobrobytem gospodarczym Polski, a separatyzm żydowski nigdy nie będzie miał charakteru terytorialnego⁹⁶. Obóz rządzący nie utożsamiał również Żydów z bolszewikami. W prasie odzwierciedlającej politykę rządu nie popularyzowano konfliktu we wzajemnych stosunkach między władzą polską i mniejszością żydowską⁹⁷. Przedstawiciele nowej władzy traktowali Żydów jak grupę wyznaniową, a nie narodowościową⁹⁸. Władza polska nie uznała żydowskich gmin religijnych za samorząd narodowy, widziała w nich korporacje o charakterze publiczno-prawnym. Działacz obozu piłsudczykowski, Tadeusz Hołówko, głosił pogląd, że żydowska gmina wyznaniowa będzie przeszkodą dla rozwoju ruchu syjonistycznego i Bundu, uniemożliwiając ich przekształcenie w siedziby partyjne⁹⁹.

Władze były przychylnie zwłaszcza do tzw. Polaków wyznania mojżeszowego. Piłsudczycy krytykowali antysemityzm, podnoszony przez prawicę, m.in. Narodową Demokrację, gdyż antysemityzm godził w konsolidację państwową i ideą asymilacji państwowej, na którą stawiała sanacja¹⁰⁰.

„Wytyczne w sprawie mniejszości narodowych” przyjęte 18 sierpnia 1926 r. przez Radę Ministrów były kontynuacją polityki wobec ludności żydowskiej¹⁰¹. Podczas narady minister Kazimierz Młodzianowski ocenił politykę, którą prowadziły rządy wobec mniejszości narodowych jako niezadowolającą. Piłsudski opowiedział się za wprowadzeniem polityki asymilacji państwowej mniejszości narodowych i odejściem od polityki asymilacji narodowej¹⁰². W stosunku do ludności żydowskiej Rada Ministrów skasowała ograniczenia prawne, które istniały od czasów zaborczych, oraz nadała Żydom obywatelstwo polskie¹⁰³. Wobec szkolnictwa żydowskiego przyjęto pięć postulatów:

- a) utworzyć odpowiednią ilość szkół publicznych dla dzieci żydowskich z językiem wykładowym polskim z uwzględnieniem nauk religijnych (judaistyki): w szkołach tych nauczycielami byłyby osoby wyznania mojżeszowego;

⁹⁶ W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej: mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926-1939)*, Lublin 1997, s. 231.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 231–232.

⁹⁸ Orzeczeniem Sądu Najwyższego 14 I 1932 r., określono gminę żydowską jako związek religijny, a nie formę samorządu bądź autonomiczny związek. Zob.: W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 235.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 236.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 235, 237.

¹⁰¹ C. Madajczyk, *Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym*, „Dzieje Najnowsze” 1972, z. 3, s. 137.

¹⁰² *Ibidem*, s. 138.

¹⁰³ W latach 1926–1931 obywatelstwo Polskie otrzymało 700 tys. Żydów przybyłych z Rosji. Zob.: W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 241. Szerzej na temat przyznania obywatelstwa polskiego w II Rzeczypospolitej zob.: K. Zieliński, *Kwestia obywatelstwa polskiego dla repatriantów, reemigrantów i uchodźców z Rosji w latach 1918–1922. Regulacje prawne a praktyka urzędnicza*, „Dzieje Najnowsze” 2001, nr 4, s. 23–36.

- b) uznać uczęszczanie do chederów za spełnienie obowiązku szkolnego, pod warunkiem, że chedery zostaną zreformowane i będzie w nich wykładany język polski;
- c) udzielić subsydiów dla szkół prywatnych żydowskich, zwłaszcza zawodowych;
- d) zlikwidować wynikające z powodów wyznaniowych i narodowościowych ograniczenia w przyjmowaniu studentów na uczelnie wyższe;
- e) wydawać na ulgowych zasadach paszporty dla młodzieży żydowskiej, wyjeżdżającej na studia zagraniczne.

Rząd nadal utrzymywał życzliwy stosunek do idei palestyńskiej (utworzenia żydowskiego państwa w Palestynie) i do działań prowadzonych na terenie Państwa Polskiego, takich jak – zbiórki, propaganda, akcje emigracyjne, przekształcenia zawodowe oraz założenie Banku Emigracyjnego¹⁰⁴. Obóz rządzący, popierając syjonizm i mając za cel współpracę z różnymi nurtami politycznymi, popierał tzw. pozytywny program żydowski. Podstawą tego programu była asymilacja państwowa ludności żydowskiej. Żydzi powinni byli stać się lojalnymi obywatelami kraju, działającymi w interesie Polski, być lojalnymi Polakami w rozumieniu państwowym, a nie etnicznym. Odrzucony został program asymilacji narodowej i całkowitej emigracji Żydów z Polski. Asymilacja narodowa możliwa była tylko i wyłącznie z inicjatywy samych Żydów. Program asymilacji państwowej ludności żydowskiej zawierał takie działania władzy polskiej, które orientowały się na dobro państwa bez krzywdy społeczności żydowskiej oraz dotrzymaniem przez władze państwowe przepisów konstytucji. Taka polityka miała za cel wytworzenie u Żydów lojalnego stosunku do państwa oraz przyjęcie polskich interesów państwowych¹⁰⁵. Na posiedzeniu Sejmu 1926 r. Minister Kazimierz Bartel w swoim *expose* tak określił politykę rządową wobec ludności żydowskiej: „Rząd [...] stać będzie jednak twardo na stanowisku wykonywania Konstytucji. [...] Rząd stwierdzi w drodze właściwej, że wszystkie ograniczenia prawne Żydów, wydane przez dawne władze zaborcze, będą zniesione i do ludności żydowskiej stosowane nie będą”¹⁰⁶.

Żydzi, jak i inne mniejszości, przyjęli przewrót majowy przychylnie, ponieważ mieli nadzieję, że obóz nacjonalistyczny zostanie odsunięty od władzy i nastąpi przełom w stosunkach polsko-żydowskich¹⁰⁷. Z żydowskich ruchów politycznych – asymilatorzy, syjoniści oraz ortodoksi opowiadali się za lojalnością wobec rządu¹⁰⁸. Żydowskie ugrupowania lewicowe zajęły stanowisko opozycyjne wobec rządu¹⁰⁹.

Polacy wyznania mojżeszowego reprezentujący kierunek asymilatorski, odrzucając idee nacjonalistyczne wśród Żydów, aktywnie popierali politykę rządu i nie zajmowali opozycyjnego stanowiska wobec władzy polskiej¹¹⁰. Wiele dzieci żydowskich pobierało na-

¹⁰⁴ C. Madajczyk, *Dokumenty w sprawie*, s. 159–160.

¹⁰⁵ W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 240–241.

¹⁰⁶ SSS I, pos. 294, 1 VII 1926, ł. 26.

¹⁰⁷ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 223.

¹⁰⁸ W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 238.

¹⁰⁹ J. Tomaszewski, *Niepodległa*, s. 225.

¹¹⁰ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce*, Lublin 2000, s. 170–171.

ukę w polskojęzycznych szkołach powszechnych. W roku szkolnym 1925–1926 z 180 025 dzieci 174 058 uczęszczało do publicznych szkół powszechnym z polskim językiem nauczania, niewielka liczba uczyła się w szkołach z polskim i rusińskim (ukraińskim) językiem nauczania – 3833 uczniów, jeszcze mniej w szkołach z językiem nauczania rusińskim (ukraińskim) – 1261 uczniów¹¹¹.

Tabela 2. Odsetek żydowskich uczniów w stosunku do ogółu uczniów w szkołach średnich państwowych, samorządowych i prywatnych w wybranych latach 1925–1935.

Szkoły	Rok szkolny		
	1925–1926	1930–1931	1934–1935
Państwowe	8,7	11,2	10,2
Samorządowe	5,7	7,0	7,2
Prywatne	34,2	33,4	30,2

Źródło: S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 167.

Władza zapewniła naukę religii mojżeszowej w zakładach szkolnych utrzymywanych w całości przez państwo. Inspektorzy szkolni mieli pilnować, aby nauka religii w szkołach była należycie uwzględniana w stosunku do dzieci szkolnych należących do wszystkich wyznań religijnych w państwie. W każdej publicznej szkole powszechnej, w której liczba dzieci w wieku szkolnym danego wyznania wynosiła co najmniej 12, miała być dla tych dzieci zapewniona nauka religii w wymiarze dwóch godzin tygodniowo, bądź w szkole miejscowej bądź też w najbliższej szkole sąsiedniej¹¹².

W latach 1926–1932 nastąpił rozwój szkolnictwa dwujęzycznego z językiem polskim i hebrajskim oraz z polskim i jidysz. Państwo popierało rozwój takich szkół z kilku przyczyn. Po pierwsze, w tych placówkach wpływ żydowskich partii politycznych był ograniczony. Po drugie, polska władza realizowała w tych szkołach politykę asymilacji państwowej, kładąc nacisk na wychowanie lojalnego obywatela państwa polskiego, a nie na wynarodowienie dzieci żydowskich. Faktycznie takie szkoły znajdowały się pod protekcją władz polskich. Sieć szkolną tworzyły dwie organizacje – Towarzystwo dla Zakładania Żydowskich Szkół Średnich oraz Towarzystwo Żydowskiej Szkoły Ludowej i Średniej. W szkołach ważne było nauczanie większości przedmiotów w języku polskim i kładziono w nich mocny nacisk na naukę religii mojżeszowej. W 1924 r. 46 średnich szkół polsko-hebrajskich otrzymało prawa publiczne w różnym stopniu, a cztery średnie szkoły otrzymały pełne prawa szkół państwowych¹¹³.

¹¹¹ *Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/1926*, Warszawa 1927, s. CLXXXIII.

¹¹² H. Seidman, *Żydowskie szkolnictwo*, s. 47–50.

¹¹³ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 221.

Tabela 3. Żydowskie szkoły powszechne w latach szkolnych 1926–1930.

Rok szkolny	Język nauczania	Szkoły	Uczniowie (tys.)
1926–1927	Żydowski	123	14,4
	Hebrajski	170	19,5
	Żydowski i hebrajski	2	0,2
	Polski i żydowski	16	1,3
	Polski i hebrajski	16	1,5
1927–1928	Żydowski	169	18,6
	Hebrajski	189	20,0
	Żydowski i hebrajski	22	0,8
	Polski i żydowski	18	2,1
	Polski i hebrajski	9	0,7
1928–1929	Żydowski	197	18,9
	Hebrajski	171	19,3
	Żydowski i hebrajski	22	0,8
	Polski i żydowski	189	15,4
	Polski i hebrajski	23	2,7
1929–1930	Żydowski	175	19,0
	Hebrajski	183	20,7
	Żydowski i hebrajski	2	0,1
	Polski i żydowski	179	14,0
	Polski i hebrajski	24	2,9

Źródło: S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 169.

Zwolennicy syjonizmu prezentowali pozytywny stosunek do nowej władzy. Wkrótce po przewrocie, w maju 1926 r. na posiedzeniu Naczelnej Rady Syjonistycznej wszyscy delegaci wykazali poparcie dla polityki J. Piłsudskiego. W czerwcu 1926 r. I. Grünbaum stwierdził: „Obecny rząd wydaje się najlepszy z tych, które mieliśmy w Polsce”¹¹⁴. Analogiczną postawę wobec nowej władzy zadeklarowała partia Mizrahi. Skrajnie nacjonalistyczny odłam ruchu syjonistycznego – syjoniści rewizjoniści na czele z Włodzimierzem Żabotyńskim – wyraził poparcie dla władz polskich¹¹⁵. Obóz piłsudczykowski ze swojej strony również zajął pozytywny stosunek do ruchu syjonistycznego. 31 marca 1926 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w uchwale do wojewodów podkreśliło, że „rząd polski będzie [...] udzielał swego normalnego poparcia tym staraniom [...] Na gruncie polskim Rząd nie czyni przeszkód syjonistycznej akcji organizacyjnej, a w szczególności akcji emigracyjnej”¹¹⁶. Na początku lat trzydziestych piłsudczycy zaczynają otwarcie popierać syjonizm w Polsce¹¹⁷. Poza tym poparcie dla syjonizmu szło w parze z popieraniem emigracji, w której widziano rozwiązanie kwestii żydowskiej, co w dobie kryzysu miało wielkie znaczenie. Na łamach czasopisma „Bunt Młodych” polski publicysta Ksawery Pruszyński stwierdził: „Trzeba podać rękę [ruchowi syjonistycznemu – R.R]. Syjonizm musi być formą życia ży-

¹¹⁴ J. Tomaszewski, *Niepodległa*, s. 223.

¹¹⁵ J. Holzer, *Żydowskie dążenia*, s. 376.

¹¹⁶ Cyt. za: W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 238.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 237–238.

dowskiej przyszłości”¹¹⁸. W czasopiśmie „Sprawy Narodowościowe” odnotowano: „Syjonizm jest ruchem państwowym i pragnąc zbudować Państwo Żydowskie w Palestynie musi wychowywać masy żydowskie w dyscyplinie państwowej w Polsce, nauczyć je myśleć i rozumieć kategoriami państwowotwórczymi”¹¹⁹. Taka polityka polskiej władzy wobec ruchu syjonistycznego dała większe możliwości rozwoju hebrajskim zakładom oświatowo-wychowawczym. W latach 1926–1932 rozwijała się sieć szkół z hebrajskim językiem nauczania żydowskiej oświatowej organizacji Tarbut¹²⁰. Wzrastała zarówno liczba szkół powszechnych, jak i liczba uczniów. Jeżeli w 1926 r. Tarbut prowadził 113 szkół powszechnych, to w roku szkolnym 1931–1932 już 175. Wzrosła również liczba uczniów z 15 tys. w 1926 r. do 29 tys. w 1932 r. Uczniowie szkół Tarbut pochodzili z bardziej zamożnych rodzin niż uczniowie sieci jidyszystycznych szkół CISZO. Nauczanie w szkołach Tarbut stało na wysokim poziomie¹²¹.

Tabela 4. Sieć szkolna organizacji Tarbut w latach 1925–1932.

Rok szkolny	Przedszkole	Szkoły Powszechnie	Gimnazja	Seminaria nauczycielskie	Nauczyciele	Uczniowie (tys)
1925/26	46	113	13	3	684	15,0
1926/27	58	123	16	5	773	18,4
1927/28	71	141	15	5	886	21,5
1928/29	75	143	12	5	913	23,7
1929/30	78	151	11	5	947	24,8
1930/31	79	173	10	5	1063	26,5
1931/32	65	175	9	3	1176	29,1

Źródło: K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 225.

W 1927 r. sieć szkolna Tarbut prowadziła również 224 kursy wieczorowe, 120 bibliotek. Budżet sieci wynosił 450 tys. złotych miesięcznie. 47% dzieci pochodziło ze sfer rzemieślniczych, 18% ze sfer średniego i drobnego kupiectwa, 23% ze sfer robotniczych i urzędniczych, 8% z wolnych zawodów, 4% stanowiły sieroty¹²².

¹¹⁸ K. Pruszyński, *Ormuz żydowskiej przyszłości*, „Bunt Młodych” 1932, nr 33, s. 5.

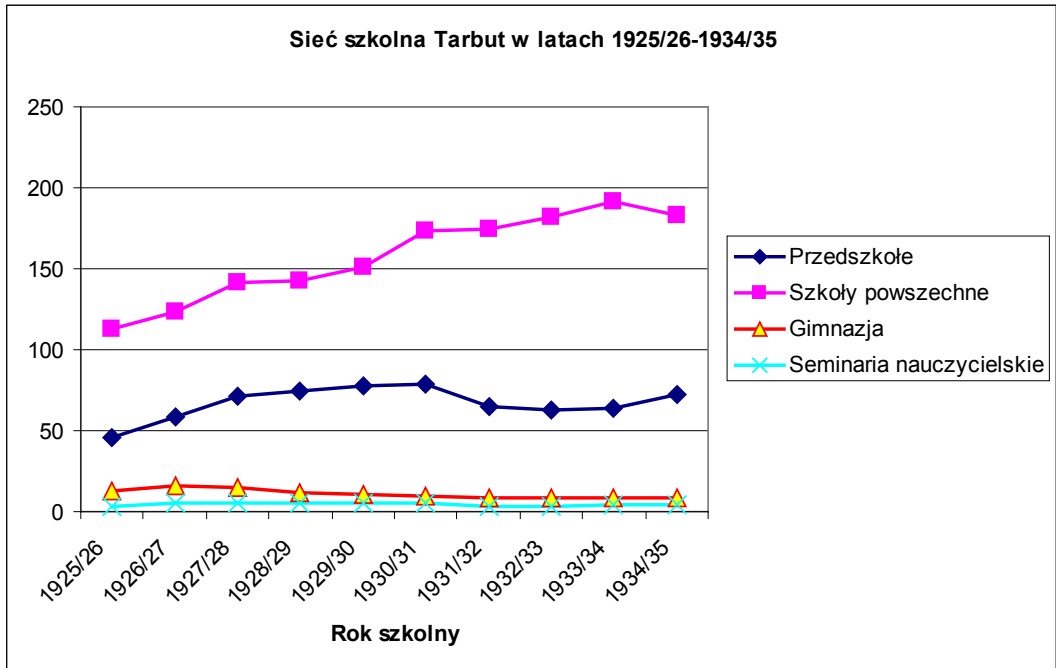
¹¹⁹ Cyt. za: W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 238.

¹²⁰ M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 54–55.

¹²¹ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 225.

¹²² CDIAL, f. 701, op. 3, spr. 771, ark. 2, „Żydowski biuletyn szkolny” z 15 marca, 1927 r.

Diagram 1. Placówki oświatowo-wychowawcze organizacji „Tarbut” w latach 1925–1932.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 225.

W 1931 r. na posiedzeniu Sejmu Tadeusz Hołowko zachęcił władzę do popierania szkolnictwa polskojęzycznego dla dzieci żydowskich (tak zwanych szabasówek) i szkół z językiem nauczania hebrajskim – „w szkolnictwie żydowskim najodpowiedniejsza byłaby bezpłatna publiczna szkoła t. zw. szabasówka z językiem wykładowym polskim, tylko świętująca soboty i uwzględniająca przedmioty judaistyczne. W ten sposób mogliśmy dać możliwość miejscowej ludności, by bez narażania swoich przekonań religijnych posyłać dzieci do takich szkół. Wiele prywatnych szkół żydowskich – na przykład Tarbut stoi na wysokim poziomie i chłopcy kończący 7 klasowe szkoły Tarbutu doskonale władają językiem polskim i bardzo łatwo zdają egzaminy do 4-tej klasy rządowego gimnazjum polskiego. I dopóki nie ma szkół żydowskich z językiem wykładowym polskim, te prywatne szkoły żydowskie które stoją na odpowiednim poziomie, powinny mieć poparcie ze strony Rządu i samorządów”¹²³.

Polskie władze popierały działalność placówek oświatowych przygotowujących młodzież żydowską do emigracji i budownictwa nowego państwa w Palestynie, chociaż zarazem niewystarczająco dotowały takie placówki. W czerwcu 1928 r. w dyskusji nad budżetem dla Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej na rok 1928–1929 poseł Koła Żydowskiego

¹²³ SSS III, pos. 12, 9 II 1931, ł. 65–66.

Hersz Heller podkreślił, że „Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej wyraźnie enuncjuje, że chce przejść do produktywnych form pomocy dla emigrantów, a swą pracą kolonizacyjną chce prowadzić przez popieranie usiłowań towarzystw kolonizacyjnych. W stosunku do Żydów zejść się tu mogą tendencje Ministerstwa Pracy z deklaracjami Ministerstwa Spraw Zagranicznych o sympatii dla syjonistycznych dążeń narodu żydowskiego – [...] na gruncie czynnej i finansowej pomocy rządu polskiego w naszych wysiłkach w kierunku emigracji i kolonizacji Żydów polskich w Palestynie. Przede wszystkim musiała by ustać ta jaskrawa sprzeczność między proсионistycznym stanowiskiem rządu w jego polityce zagranicznej i ograniczeniem kompetencji kahałów żydowskich, jeżeli one chcą współpracować w tym wielkim dziele odbudowy. [...] Jesteśmy dumni z tego, że Ministerstwo w swoim oficjalnym sprawozdaniu, jako swoją pierwszą próbę w zakresie szkolenia zawodowego emigrantów notuje poparcie inicjatywy Żydowskiego Centralnego Towarzystwa Emigracyjnego „Jeas” i dodaje, że „naukę języków imigracyjnych wprowadziły żydowskie towarzystwa emigracyjne Jeas, Ica i t. zw. Urzędy Palestyńskie. [...] Na budżet roczny w kwocie 250 000 zł dostaje Jeas zaledwie 2000 zł miesięcznie. W 1927 r., kiedy była wstrzymana emigracja palestyńska, na ogólną emigrację pozaeuropejską w liczbie 58 187 Żydzi stanowili 15 699 – (około 30%). [...] Żądamy przeto, by Rząd z ogólnych dochodów emigracyjnych przeznaczył 20-25% na subwencję dla żydowskich towarzystw emigracyjnych i przygotowawczych takich jak Jeas, Hechaluc i Ezra. [...] Jest faktem smutnym, że Rząd, który wydaje wielkie subwencje na prywatne szkoły zawodowe polskie, Żydom nie daje nic, albo prawie nic. Tak na 2 tys. uczniów Związku Żydowskich Szkół Zawodowych w Małopolsce nasz budżet roczny stanowi 573 000 zł, na który otrzymał dotacje w sumie 27 000 zł (4,5% budżetu), [...] szkoły Ort otrzymały 2000 zł. Nie lepiej dzieje się warsztatom i farmom, utrzymywanym przez organizację Hechaluc i Ezra. Wysoki Sejmie! [...] żądamy równocześnie przynajmniej częściowego ekwiwalentu moralnego i budżetowego w formie odpowiedniej pomocy i subwencji państwowej dla naszych [...] instytucji społecznych”¹²⁴.

Partia Agudas Isroel skupująca przedstawicieli ortodoksów również pozytywnie zareagowała na zmianę władzy po przewrocie majowym. Zjazdy rabinów w Tarnowie i Lwowie wyraziły pełne poparcie i podporządkowanie polityce rządu¹²⁵. Później w 1928 r. Agudas Isroel utworzyła sojusz wyborczy z Bezpartyjnemu Bloku Współpracy z Rządem (BBWR) i tym samym wyraziła akceptację polityki narodowościowej rządu. Współpraca Agudas Isroel z władzą polską z jednej strony zapewniła mandaty poselskie dla przedstawicieli ortodoksyjnych Żydów w Sejmie, zaś z innej wchodziła w sprzeczność z koncepcjami Bloku Mniejszości Narodowych¹²⁶. Sojusz Agudas Isroel z rządem można potraktować jako przejaw o dbanie własnych interesów w polityce¹²⁷. Oprócz walki o gwarancję praw

¹²⁴ SSS II, pos. 19, 8 VI 1928, ł. 12–14.

¹²⁵ R. Żebrowski, *Dzieje Żydów*, s. 113.

¹²⁶ W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 239.

¹²⁷ G. C. Bacon, *Agudath Israel in Interwar Poland*, w: *The Jews of Poland Between Two World Wars*, ed. by Y. Gutman, E. Mendelsohn, J. Reinharz and Ch. Shmeruk, Hanower and London 1989, s. 31–32.

dla mniejszości żydowskiej, głównym celem Agudas Isroel pozostawało umacnianie i obrona własnej wiary oraz utrzymanie religijnego trybu życia¹²⁸.

Polityka władzy polskiej wobec ortodoksyjno-religijnej partii popularnie zwanej Aguda znalazła swoje odzwierciedlenie w utworzeniu i rozwoju szkół religijnych różnego stopnia. W 1927 r. w Krakowie utworzono organizację do opieki nad żydowskimi szkołami religijnymi Keser Torah. Pierwszą szkołę założył rabin Szlomo Henoch Rabinowicz, który pokrył część wydatków jesziwy. W krótkim czasie organizacja posiadała 36 placówek szkolnych (Talmud Tor i jesziw) oraz miała 3 tys. uczniów¹²⁹. W październiku 1928 r. Agudas Isroel dysponowała już siecią szkół. Podlegały jej: szkoły początkowe – Jesodej Hatora – 108; Talmud Tora – 181; szkoły średnie – jesziwy – 64. Wszystkich szkół znajdujących się pod wpływami Agudas Isroel było 353¹³⁰. W 1929 r. z inicjatywy **partii Agudas Izrael została utworzona Centralna Organizacja Oświatowa – Chorew**, która zajmowała się szkołami dla chłopców i jesziwami na terenach północno-wschodnich i centralnych Polski¹³¹. Utworzenie organizacji kontrolował Gerer rebe (Rebe z Gór), cadyk z Góry Kalwarii Abraham Mordechaj Alter. W 1932 r. organizacja Chorew miała 256 religijnych szkół początkowych (Talmud Thor) z 32,5 tys. uczniów, 143 chederów zreformowanych z 18 tys. uczniów, 580 placówek opiekuńczo-wychowawczych z 73 tys. uczniów i 2242 nauczycielami¹³². W latach 1926–1932 nadal szybko rozwija się sieć religijnych szkół dla dziewcząt Bejs Jakow, już w 1929 r. posiadająca 147 szkół z 16 tysiącami uczennic. W 1927 r. w Krakowie założono seminarium nauczycielskie dla szkół Bejs Jakow. Większość środków finansowych na rozwój takich szkół pochodziła od diaspory żydowskiej ze Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii¹³³. Oprócz tego MWRiOP rekomendowało kuratorom szkolnym i inspektorom szkolnym, przy udzielaniu zezwoleń na prowadzenie kursów religijnych i judaistycznych Bejs Jakow (prowadziły swoje zajęcia po 5–7 godzin tygodniowo jak godziny pozalekcyjne), odstąpić od ścisłego przestrzegania wszystkich warunków niezbędnych do założenia szkoły prywatnej, a ograniczyć się tylko do wymagania nieskazitelności uczących na tych kursach osób oraz do zobowiązania właścicieli co do odpowiedniego zabezpieczenia lokalu pod względem warunków sanitarno-higienicznych¹³⁴. Wszystkie szkoły organizacji Agudas Isroel MWRiOP traktowało na równi z innymi szkołami prywatnymi i zachęcało władze miejscowe i samorząd terytorialny do popierania żydowskich szkół religijnych i udzielania im zasiłków i subsydiów¹³⁵. Popierając rozwój wyższych szkół religijnych, władze oświatowe przychylnie odniosły się do otwarcia w 1930 r. w Lublinie wyższej uczelni talmudycznej – Jeszywas Chachmej Lublin, założonej przez rabina M. Szapiro. Jeszywas

¹²⁸ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe*, s. 167.

¹²⁹ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 246.

¹³⁰ S. Frost, *Schooling as a socio-political expression*, Jerusalem 1998, s. 42.

¹³¹ R. Żebrowski, *Dzieje Żydów*, s. 112; J. Tomaszewski, *Niepodległa*, s. 245.

¹³² K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 236–237.

¹³³ *Ibidem*, s. 240–241.

¹³⁴ H. Seidman, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 24–25.

¹³⁵ List Dyrektora Departamentu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych p. Strzeleckiego z 25 czerwca 1929 r. do wszystkich wojewódów (za wyjątkiem wojewody Śląskiego) w sprawie zasiłków prywatnych szkół religijnych, nr SS. 2986. Zob.: H. Siedman, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 33–34.

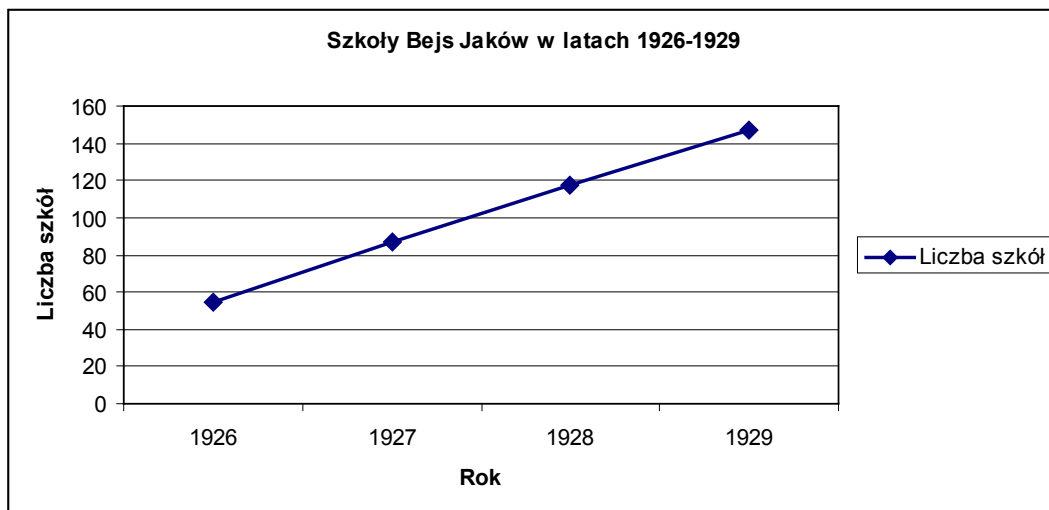
Chachmej Lublin była największą wyższą uczelnią talmudyczną i charakteryzowała się wysokim poziomem nauczania¹³⁶.

Tabela 5. Szkoły Bejs Jakow w latach 1926–1929.

Rok	Liczba szkół	Liczba uczniów
1926	55	7 340
1927	87	12 000
1929	147	16 149

Źródło: M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 84.

Diagram 2. Szkoły Bejs Jakow w latach 1926–1929.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 84.

Odmianą politykę prowadził rząd wobec zakładów szkolnych z językiem nauczania jidysz, pozostających zwykle pod wpływem partii lewicowych Bund oraz Paolej Syjon Lewica. W latach 1926–1930 sieć szkolna organizacji CISzO rozwijała się dość szybko. Liczba szkół zwiększyła się ze 123 w 1926 r. do 177 w 1930. Duża liczba takich szkół działała nielegalnie i nie posiadała praw szkół państwowych. W roku szkolnym 1931/1932 liczba szkół CISzO zmniejszyła się z powodów wprowadzenia niekorzystnej dla ich rozwoju nowej ustawy szkolnej¹³⁷.

¹³⁶ Szerzej na ten temat: K. Zieliński, N. Zielińska, *Jeszywas Chachmej Lublin: Uczelnia Mędrców Lublina*, Lublin 2003.

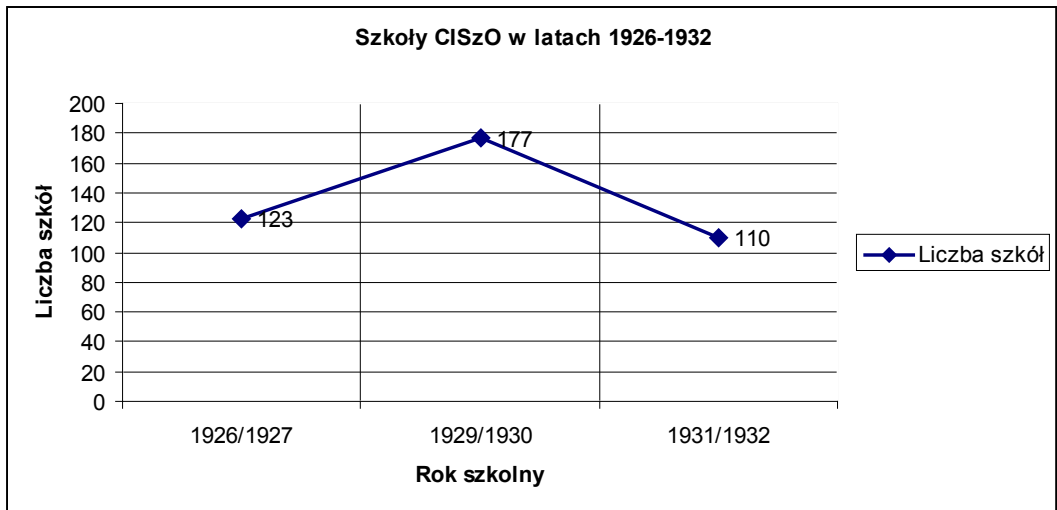
¹³⁷ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 219.

Tabela 6. Szkoły CISzO w latach 1926–1932.

Rok szkolny	Liczba szkół	Uczniowie (w tys.)
1926/27	123	14,4
1929/30	177	19,1
1931/32	110	15,4

Źródło: K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 220.

Diagram 3. Szkoły CISzO w latach 1926–1932.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 220.

W 1928 r. założono szkolną organizację Szul un Kultur Farband – Związek Szkolny i Kulturalny (Szul-Kult)¹³⁸. Na rozwój Szul-Kultu wpływ miała Żydowska Socjalno-Demokratyczna Robotnicza partia Paolej Syjon Prawica (Robotnicy Syjonu). Program partii zawierał budownictwo socjalizmu w Polsce, na świecie i w życiu żydowskim. Partia domagała się nadania autonomii kulturalnej społeczności żydowskiej w II Rzeczypospolitej i popierała budownictwo własnego państwa w Palestynie. W programie oświatowym Paolej Syjon Prawica popierała rozwój języka żydowskiego oraz uwzględniała naukę języka hebrajskiego w „dostatecznej mierze”¹³⁹. Szul Kult miała na celu rozwój i popieranie żydowskiego szkolnictwa narodowego i szerzenie oświaty wśród szerokich warstw żydowskich. Zakładała, utrzymywała i popierała szkoły dwujęzyczne z językami jidysz i hebrajskim, ochronki, kursy dla ochraniarek, kursy dla analfabetów, tworzyła i popierała rozwój bibliotek, teatrów, wydawnictw. Wydawała i rozpowszechniała podręczniki, czasopisma naukowe i pedagogiczne w języku żydowskim, hebrajskim i polskim¹⁴⁰. W 1928 r. Szul Kult posiada-

¹³⁸ M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 24.

¹³⁹ C. Brzoza, *Żydowska mozaika*, s. 119.

¹⁴⁰ Statut Towarzystwa Popierania Szkolnictwa Żydowskiego i Kultury Żydowskiej – Idiszer Szul – un Kultur-Farband „Szulkult”, Warszawa 1928, s. 3–4.

ła 23 placówki oświatowe, 3 domy dziecka, 8 szkół wieczorowych i 2 biblioteki. W roku szkolnym 1930/31 prowadziła 25 szkół powszechnych z 3500 uczniów, 15 domów dziecka z 708 wychowankami¹⁴¹. Uczniowie Szulkultu pochodzili z rodzin rzemieślniczych – 38%, robotniczych – 35%, lub drobnokupieckich – 22%. Stan finansowy takich szkół stale się jednak pogarszał się z powodu narastającego kryzysu gospodarczego¹⁴².

Podczas debat sejmowych posłowie Koła Żydowskiego w Sejmie poddali krytyce sytuację w szkolnictwie żydowskim. We wrześniu 1926 r. zgłosili wotum nieufności wobec ministra WRiOP Antoniego Sujkowskiego. Zarzucano mu zatrudnianie w szkołach żydowskich nauczycieli Polaków i niechęć do wprowadzenia komisji maturalnych egzaminujących w języku hebrajskim i żydowskim oraz stosowanie zasady *numerus clausus* w stosunku do Żydów¹⁴³.

W czerwcu 1928 r. na posiedzeniu Sejmu, Minister WRiOP Gustaw Dobrucki scharakteryzował sytuację w szkolnictwie żydowskim pozytywnie: „Ministerstwo dopuściło, żeby nauczanie w żydowskich szkołach powszechnych w pierwszym roku nauczania odbywało się w języku żydowskim. W szkołach z młodzieżą żydowską organizowano zajęcia z religii mojżeszowej. Nauczanie religii zwiększono o 2 godziny nadobowiązkowe. Żydowskie dzieci zwolnione od nauczania w sobotę. Wszystkie państwowe średnie szkoły są otwarte dla Żydów. Władza państwowa nadal prowadziła koncesjonowanie prywatnych szkół zawodowych żydowskich. W Polsce funkcjonuje 123 gimnazja z wykładowym językiem polskim, 7 gimnazjów z wykładowym językiem żydowskim i 18 gimnazjów z wykładowym językiem hebrajskim. Dwie szkoły hebrajskie już otrzymały prawo publiczności w tym roku”¹⁴⁴.

Jako odpowiedź na wystąpienie G. Dobruckiego o szkolnictwie żydowskim 2 czerwca 1928 r. poseł Jakub Wygodzki w przemówieniu podkreślił:

Nasze szkolnictwo jakie było do poprzednich rządów takie i zostało [...] Żydowskie szkoły powszechne nie mają podstaw prawnych [...] każdy pierwszy lepszy policjant mógł je [...] w każdy moment zamknąć. Ostatnie lata szkoły nasze uzyskały koncesje, koncesje te są niestale, niepewne i przynajmniej w pewnej mierze zależne od polityki kół rządzących. [...] Nasze szkoły żydowskie od rządu nie otrzymują nic, absolutnie nic, a od samorządu otrzymują nie obowiązkowe opłaty, lecz przygodne subwencje, bardzo nieznaczne [...] jeżeli szkołom powszechnym nie udzielają praw publiczności, to i nie będą otrzymywały świadczeń. [...] Żądamy nadań i naszym szkołom powszechnym prawa publiczności, nadawania świadczeń szkołom żydowskim takich jak i szkołom państwowym. W szkołach średnich ogólnokształcących stosuje się do Żydów numerus clausus 7,8–9%, tak że one są zamknięte dla Żydów. Dzieci żydowskie muszą chodzić po wykształcenie średnie do szkół prywatnych którzy są bardzo drogie. Średnim szkołom żydowskim również nie nadają się prawa publiczności. W szkolnictwie zawodowym nie dopuszczają Żydów ani do szkół niższych, ani do szkół średnich, ani do szkół wyższych¹⁴⁵.

¹⁴¹ M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 68–69.

¹⁴² S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 185. D. Dachowna, *Szkolnictwo hebrajskie w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1935, nr 3–4.

¹⁴³ SSS I, pos. 301, 23 IX 1926, ł. 50.

¹⁴⁴ SSS II, pos. 15, 2 VI 1928, ł. 70–71.

¹⁴⁵ SSS II, pos. 15, 2 VI 1928, ł. 68–69.

Podczas dyskusji budżetowej w styczniu 1929 r. poseł I. Grünbaum odnotował, iż w polityce MWRiOP istnieje wiele problemów. W państwowych szkołach średnich otrzymywało wykształcenie tylko 5–6% uczniów żydowskich, w szkolnictwie powszechnym trwał proces likwidacji szabasówek, w prywatnych szkołach z językiem hebrajskim lub żydowskim uczyło się 40 tys. dzieci, w prywatnych szkołach religijnych 50–60 tys. Stwierdził, iż „szkoły [żydowskie – R.R.] utrzymywane przez Państwo są obliczone na to, żeby nasze dzieci wynarodowić. Państwo naszych potrzeb specyficznych, narodowych nie zaspakaja”¹⁴⁶.

W swoim wystąpieniu poruszył kwestie udzielania przez samorzady miejskie koncesji na prowadzenie szkoły oraz na problemy przy otrzymywaniu publicznych praw dla szkół średnich¹⁴⁷. Zaproponował, aby z budżetu na rok szkolny 1929–1930 przeznaczyć na szkolnictwo żydowskie w języku hebrajskim i jidysz sumę 300 tys. złotych – 1/3 więcej niż dotychczas od kwoty budżetowej na szkolnictwo żydowskie¹⁴⁸.

20 marca 1929 r. I. Grünbaum i posłowie z Koła Żydowskiego złożyli wniosek o Ustawie o szkołach z językiem wykładowym hebrajskim lub żydowskim dla dzieci narodowości żydowskiej. W projekcie za zasadniczy typ szkoły państwowej dla dzieci narodowości żydowskiej uznano szkołę z językiem nauczania hebrajskim lub żydowskim. Językiem szkolnej administracji wewnętrznej oraz zewnętrznej miał być język nauczania. Język polski byłby obowiązkowym językiem nauczania historii Polski, nauki o Polsce oraz geografii. Program nauki przedmiotów ogólnych będzie odpowiadał programowi obowiązującemu w szkołach ogólnych odpowiedniego typu. Władza nadzorcza nad szkołami dla dzieci żydowskich należy do MWRiOP, które powołuje do życia Departament Szkolnictwa Żydowskiego, a w kuratoriach utworzono odrębne wydziały dla szkół w języku hebrajskim oraz żydowskim¹⁴⁹.

Na posiedzeniu Sejmu 18 grudnia 1929 r. poseł Apolinary Hartglas złożył interpelację w sprawie upośledzenia szkolnictwa żydowskiego. Stwierdził, iż „na 1000 dzieci polskich w wieku szkolnym do publicznej szkoły powszechnej z językiem wykładowym polskim mogły uczęszczać wszystkie dzieci, do odpowiedniej szkoły z językiem wykładowym niemieckim – 553, ukraińskim – 273, litewskim – 41, białoruskim – 3,5, a w wypadku dzieci żydowskich ani jedno ponieważ takich szkół nie było. Do szkół publicznych uczęszczało 227 tys. uczniów – 50% dzieci żydowskich w wieku szkolnym, z których zaledwie połowa do „szabasówek” – szkół świętujących sobotę. Reszta musiała korzystać ze szkół prywatnych, albo w ogóle pozostawać poza systemem szkolnym”¹⁵⁰.

Poseł H. Haller 28 lutego 1930 r. w Sejmie opowiedział się za rozwojem żydowskiego szkolnictwa zawodowego z językiem hebrajskim i jidysz, wnioskował o równouprawnie-

¹⁴⁶ SSS II, pos. 42, 31 I 1929, ł. 66.

¹⁴⁷ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 302; Por.: SSS II, pos. 42, 31 I 1929, ł. 66.

¹⁴⁸ J. Fałowski, *Mniejszość żydowska*, s. 144.

¹⁴⁹ S II, Druki, nr 563 z 29 III 1929, *Wniosek posła I. Grünbauma i tow. z Koła Żydowskiego w sprawie ustawy o szkołach z językiem wykładowym hebrajskim lub żydowskim dla dzieci narodowości żydowskiej*.

¹⁵⁰ Cyt. za: S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 302.

nie dla nauczycieli wyznania mojżeszowego, o możliwość podejmowania przez nich pracy w szkołach zarówno polskich, jak i żydowskich. Krytykował również sytuację niedopuszczania Żydów do szkolnych rad powiatowych. Opracował postulaty oświatowe dotyczące ludności żydowskiej, ogłoszone podczas opracowania ustawy o stosunkach służbowych nauczycieli. W tych postulatach zachęcano do przyjmowania nauczycieli Żydów do pracy w szkołach; w placówkach, gdzie uczyły się dzieci żydowskie, wymagano uruchomienia etatów i godzin na naukę przedmiotów judaistycznych, w szkołach przeznaczonych wyłącznie dla dzieci żydowskich powoływanie na stanowiska dyrektorów i nauczycieli szkół tylko i wyłącznie Żydów¹⁵¹.

W marcu 1930 r. podczas dyskusji nad budżetem na rok 1930–1931 poseł z Koła Żydowskiego Mojżesz Koerner w swoim wystąpieniu zwrócił uwagę, iż w wielu szkołach powszechnych, do których uczęszczali Żydzi, nie było lekcji religii mojżeszowej, a kiedy gmina żydowska chciała wynająć nauczyciela na własny koszt, MWRiOP skreślało tę propozycję z jej budżetu¹⁵².

W lutym 1931 r. na posiedzeniu Sejmu poseł Emil Sommerstein, charakteryzując sytuację w szkolnictwie żydowskim, złożył protest wobec polityki państwa. E. Sommerstein:

W Polsce na 1931 r. były tylko 171 szkoły powszechne z językiem nauczania hebrajskim i poza tym 76 freblówek, 12 gimnazjów hebrajskich, które nie miały prawa publiczności. Hebrajskie gimnazja w Wilnie, Brześciu i Równem otrzymały prawo publiczności dla 3 niższych klas. W 1929 roku MWRiOP ustaliło, że prawo publiczności ma być nadawane dla wszystkich 8 klas gimnazjum od razu, a nie dla poszczególnych klas. To samo dotyczyło szkół z językiem nauczania żydowskim. Seminariów z językiem nauczania hebrajskim nie traktują na równi z seminariami dla innych mniejszości narodowych. Tak hebrajskie seminaria nie otrzymują państwowych subsydiów, a ich uczniowie nie korzystają z ulg wojskowych. Statystyka zawodowego szkolnictwa żydowskiego wykazuje stosunek Żydów do ogólnej ilości uczniów 6:135, czyli 4,5%, MWRiOP hamuje wszelkie inicjatywy społeczności żydowskiej w dziedzinie rozwoju szkolnictwa żydowskiego. Protestujemy przeciw ograniczeniu praw naszego szkolnictwa ogólnokształcącego zawodowego, przeciw ograniczeniu naszej młodzieży w jej prawie kształcenia się, przeciw niedopuszczaniu Żydów do służby nauczycielskiej w państwowym szkolnictwie, domagamy się autonomii oświatowo-kulturalnej¹⁵³.

Natomiast przedstawiciel Agudas Isroel Lejb Minberg na tymże posiedzeniu w żaden sposób nie krytykował władzy i opowiedział się tylko za subsydiami na wyższe uczelnie religijne – dla uczelni rabinicznej w Lublinie i dla seminarium nauczycielskiego Bejs Jakow w Krakowie oraz za utrzymywaniem nauczycieli ze skarbu państwa¹⁵⁴.

Te dwie wypowiedzi są znamienne dla polityki państwa wobec szkolnictwa żydowskiego jak i stanowiska poszczególnych środowisk żydowskich wobec państwa. Aguda była bezsprzecznie faworyzowana, „odpłacając” państwu lojalnością i generalnie nie pod-

¹⁵¹ J. Fałowski, *Mniejszość żydowska*, s. 143. Por.: SSS II, pos. 82, 28 II 1930, ł. 44–45.

¹⁵² S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 304.

¹⁵³ SSS III, pos. 13, 10 II 1931, ł. 39–42.

¹⁵⁴ *Ibidem*, ł. 44.

noszeniem kwestii drażliwych. Państwo, jakkolwiek popierało emigrację Żydów, do syjonistów podchodziło z pewną nieufnością.

Polityka oświatowa władz polskich wobec mniejszości żydowskiego po reformie jędrzejewiczowskiej (1932–1939)

W 1932 r. w Polsce wprowadzono nowy system szkolny, który zmienił strukturę szkół żydowskich. 11 marca 1932 r. Sejm uchwalił dwie ustawy „O ustroju szkolnictwa” i „O prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych”. Pierwsza ustawa weszła w życie z 1 lipca 1932 r., druga – 20 kwietnia 1932 r. Te ustawy stworzyły podstawy prawne nowej reformy szkolnej. Według ustawy „O ustroju szkolnictwa” w Polsce wprowadzono jednolity system oświaty szkolnej, składający się z trzech typów szkół. Pierwszy typ stanowiła siedmioletnia szkoła powszechna. Siódmy rok nauki był przeznaczony dla tych, którzy nie chcieli kontynuować nauki. Drugi typ szkoły stanowiło czteroletnie gimnazjum ogólnokształcące. Wstęp do gimnazjum był możliwy tylko po ukończeniu sześciu klas szkoły powszechnej. Wszystkie gimnazja były ujednoczone i nie wydzielono wśród nich jakichkolwiek typów. Po ukończeniu gimnazjum można było kontynuować naukę w liceum. Trzeci typ szkoły stanowiło dwuletnie liceum. Licea były podzielone na klasyczne z łaciną i greką, humanistyczne z łaciną, matematyczno-fizyczne i przyrodnicze. Po skończeniu liceum i złożeniu egzaminu dojrzałości można było podjąć studia na wyższych uczelniach¹⁵⁵.

Podział na szkołę trzystopniową nie był korzystny dla rozwoju szkolnictwa żydowskiego. Wyodrębnienie liceum i unifikacja gimnazjum doprowadziły do komplikacji przy otrzymywaniu praw szkół publicznych przez takie zakłady. Społeczność żydowską niepokoiło, że większość młodzieży nie będzie miała możliwości przejścia z prywatnego gimnazjum do liceum państwowego, więc oświata dzieci żydowskich mogła kończyć się na gimnazjum¹⁵⁶.

Ustawa „O prywatnych szkołach i zakładach naukowych i wychowawczych” reglamentowała funkcjonowanie szkół prywatnych¹⁵⁷. Opiekę i nadzór nad prywatnymi szkołami, zakładami naukowymi i wychowawczymi sprawował Minister WRiOP, który mógł przekazać swe uprawnienia podległym władzom szkolnym. Nowe przepisy zwiększyły kontrolę nad prywatnym szkolnictwem w Polsce i zwiększyły uprawnienia władz do zamknięcia szkoły, gdy uznano, że: „Art 4. d) nauczanie lub wychowanie młodzieży odbywa się w duchu niełojalnym dla Państwa, względnie szkoła nie przeciwdziała skutecznie szkodliwym pod względem wychowawczym wpływom na młodzież¹⁵⁸. Dyrektorem (ką) lub kierownikiem (czką) lub nauczycielem (ką) może być tylko nieskazitelny obywatel polski, posiadając kwalifikacje zawodowe do nauczania. Władza szkolna może zażądać od kandy-

¹⁵⁵ Dz.U. MWRiOP 1932, nr 4, poz. 39; oraz Dz. U. R. P. 1932, nr 38, poz. 389.

¹⁵⁶ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 257–258.

¹⁵⁷ Dz.U. MWRiOP 1932, nr 4, poz. 40; oraz Dz. U. R. P. 1932, nr 33, poz. 343.

¹⁵⁸ *Ibidem*, art. 4, d.

data (ki) na dyrektora (kę) lub nauczyciela (kę) pisemnego stwierdzenia właściwych władz państwowych, że zachowywał (a) się nienagannie pod względem moralności oraz w stosunku do państwa”¹⁵⁹.

Z drugiej strony ustawa dawała prawo do otwarcia szkoły prywatnej osobom nieposiadającym obywatelstwa polskiego, za zgodą Ministra W RiOP i tylko w wyjątkowych wypadkach¹⁶⁰. Również przed wydaniem orzeczenia zamykającego szkołę, sprawująca nadzór władza szkolna powinna dać kierownictwu szkoły możliwość udzielenia wyjaśnień w określonym przez władzę szkolną terminie¹⁶¹.

Dnia 20 marca 1933 r. MWRiOP wydało rozporządzenie regulujące posiedzenia rad pedagogicznych. Obrady powinny odbywać się w języku polskim, a protokoły mogły być pisane w języku nauczania szkoły. MWRiOP nadało nauczycielom, posiadającym kwalifikacje zawodowe do nauczania religii mojżeszowej w szkołach średnich, prawo do nauki języka hebrajskiego i historii Żydów jako części składowych nauki religii. Natomiast kwalifikacje zawodowe do nauczania języka hebrajskiego i historii Żydów jako przedmiotów świeckich w prywatnych szkołach średnich, przewidziane w zarządzeniu MWRiOP z dnia 20 maja 1930 r.¹⁶², nie uprawniały do udzielania nauki religii w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich¹⁶³.

23 kwietnia 1935 r. prezydent Ignacy Mościcki podpisał nową konstytucję. Wzmocniła ona władzę prezydenta, który otrzymał bardzo szerokie uprawnienia w działalności politycznej. Mianował szefa rządu i wyższych urzędników, rozwiązywał Sejm, zawierał umowy międzynarodowe. Posiadał kompetencje ustawodawcze – mógł wydawać mocą ustawy dekrety¹⁶⁴. Wpływ parlamentu i opozycji na politykę został ograniczony. Państwo po 1935 r. zaczęło nabierać cech autorytarnych¹⁶⁵. Działalność parlamentarna posłów Koła Żydowskiego nie odnosiła żadnych sukcesów w sprawie polityki szkolnej. Rząd polski realizował własną politykę oświatową mimo zastrzeżeń posłów¹⁶⁶.

W obozie rządzącym, w latach 1932–1939, zmienił się stosunek do mniejszości żydowskiej. Na łamach gazet „Bunt Młodych” i „Czerwona Róża” zaczęto sugerować, że Żydzi to jest naród, a dopiero potem grupa wyznaniowa. Stwierdzono, że Żydzi nie mogą zostać poddani polonizacji i są odmiennym od polskiego narodem¹⁶⁷. Dla rządu problem żydowski był wyjątkowo ważny, ze względu na idee konsolidacji narodu polskiego i rolę Żydów w tym procesie. Od 1935 r. w obozie rządzącym pojawia się opinia, że „Żydzi stają się mniej związani z państwowością polską”. Popularne stawały się idee o komunistycznych sympatiach wśród Żydów¹⁶⁸. W 1935 r. obóz piłsudczykowski odszedł od traktowania Żydów

¹⁵⁹ *Ibidem*, art. 6, p. 1, p. 3.

¹⁶⁰ *Ibidem*, art. 2, p. 3.

¹⁶¹ *Ibidem*, art. 4, p. 2.

¹⁶² Dz. U. MWRiOP 1930, nr 7, poz. 106.

¹⁶³ Dz. U. MWRiOP 1933, nr 3, poz. 57, nr 5, poz. 106.

¹⁶⁴ C. Brzoza, A. Sowa, *Historia Polski*, s. 74.

¹⁶⁵ W. Roszkowski, *Historia Polski*, s. 72–73.

¹⁶⁶ Szerzej na temat działalności posłów żydowskich: S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004.

¹⁶⁷ W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 236.

¹⁶⁸ *Ibidem*, s. 283–287.

jako grupy wyznaniowej. Społeczność żydowską uznano za naród, który ma swoje interesy narodowe. Zdzisław Stahl w swojej pracy „Idea i walka” stwierdził, że „Żydzi są elementem etnicznym i kulturalnym obcym o silnej, starej indywidualności historycznej, czyniącej z nich odrębną kategorię społeczną”¹⁶⁹.

W programie władzy polskiej co do rozwiązania kwestii żydowskiej zaakceptowano dwie metody – emigrację i izolację ludności żydowskiej¹⁷⁰. 1 lipca 1932 r. MSZ zatwierdziło Urząd Emigracyjny, który przystąpił do opracowywania państwowego planu emigracyjnego dla Żydów z Polski¹⁷¹. Uzasadnieniem emigracji Żydów były czynniki polityczne, ekonomiczne i socjalne. W płaszczyźnie politycznej władza popierała budowę państwa żydowskiego w Palestynie i osadnictwo żydowskie w Ameryce, Afryce i Azji, co spowodowane było poglądem, że Polska nigdy nie będzie dla Żydów „ich” państwem¹⁷². Rząd potraktował emigrację Żydów jako konieczność socjalną i ekonomiczną, która wynikała z sytuacji demograficznej i ekonomicznej kraju. Podczas kryzysu duża część ludności żydowskiej w Polsce nie mogła znaleźć pracy i żyła w nędzy, a emigracja Żydów stworzyłaby możliwość opanowania przez ludność polską ważnych gałęzi przemysłu i handlu¹⁷³.

21 lutego 1937 r. opublikowano deklarację programową nowej prorządowej partii – Obozu Zjednoczenia Narodowego – i tym samym ogłoszono utworzenie nowej partii potocznie nazwanej „ozonem”¹⁷⁴. Do OZN weszli w większości członkowie BBWR, oficerowie oraz część przemysłowców i ziemian. Za podstawę życia społecznego OZN uznał konstytucję z 1935 r. Obóz dążył do ograniczenia wpływu opozycyjnych partii, w tym przedstawicieli mniejszości narodowych, na politykę. W programie OZN akceptowano potępienie komunizmu, przyjęto pogląd, iż gospodarzem państwa jest naród polski¹⁷⁵. Stosunek do Żydów określono w Uchwałach Rady Naczelnej OZN 1938 r. i Tezach OZN (przyjętych 19 maja 1938 r.). Problem żydowski postrzegano uwzględniając na następujące kryteria: 1) polityczne; 2) kulturalno-oświatowe; 3) gospodarczo-społeczne. W Tezach i Uchwałach Rady Naczelnej OZN stwierdzono, że „Żydzi [...] są czynnikiem osłabiającym normalny rozwój polskich sił narodowych i państwowych i stojącym na przeszkodzie ewolucji, która dokonywa się obecnie w Polsce”. Wskazano, że „Żydzi w Polsce są społecznością pozapaństwową, ogóln żydowską, która posiada cele narodowe”¹⁷⁶. Żydzi pozostali „elementem obcym” narodowi polskiemu i nie powinni brać udziału w rozwoju Polski¹⁷⁷. Wyrażano poglądy, według których „duża liczba Żydów w Polsce powstała sztucznie z czasów zabor-

¹⁶⁹ Cyt. za: W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 293.

¹⁷⁰ *Ibidem*, s. 304–306.

¹⁷¹ *Ibidem*, s. 246.

¹⁷² *Ibidem*, s. 305.

¹⁷³ *Ibidem*, s. 304–306; Por.: *Wypowiedzi Premiera R. P. i Rządu w sprawach narodowościowych „Sprawy Narodowościowe” 1939*, nr 1–2, s. 101; O położeniu ludności żydowskiej w latach kryzysu zob.: B. Garncarska-Kadary, *Żydowska ludność pracująca w Polsce*, Warszawa 2001, s. 142–143; S. Bronstein, *Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym. Studium statystyczne*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1963, s. 252.

¹⁷⁴ W. Roszkowski, *Historia Polski*, s. 76.

¹⁷⁵ *Polska Niepodległa. Encyklopedia PWN*, Warszawa 2008, s. 98.

¹⁷⁶ W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 285.

¹⁷⁷ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie*, s. 377.

czych i że II Rzeczypospolita nie jest państwem Żydów¹⁷⁸. Takie poglądy były bardzo bliskie uznania w Żydach wrogów Polski, ale deklaracji o wrogim stanowisku Żydów do II Rzeczypospolitej nie znajdujemy w myśli politycznej liderów OZN¹⁷⁹. Od 1935 r. obóz rządzący przyjął emigrację za jeden z kierunków w rozwiązaniu kwestii żydowskiej w Polsce. W Memoriale w sprawie żydowskiej z 22 maja 1939 r. napisano o realizacji masowej emigracji Żydów z Polski i z całego świata przy pomocy zainteresowanych państw. Emigracja społeczności żydowskiej miała być dobrowolna i w porozumieniu z samymi Żydami, przy ich całkowicie pozytywnym stosunku do wyjazdu z kraju. Konieczne było przestrzeganie trzech zasad: 1) wola narodu polskiego; 2) zgoda narodu żydowskiego; 3) pozytywne ustosunkowanie państw, które mogły przyjąć Żydów. Nie utworzono żadnej instytucji rządowej dla emigracji Żydów. Programem emigracji zajmował się zespół urzędników MZS: Wiktor Drymmer, Janusz Zarychta i Jan Wagner¹⁸⁰. OZN popierał działalność organizacji syjonistycznych, takich jak Nowa Organizacja Syjonistyczna i Organizacja Syjonistyczna. Zezwolono im na udzielanie pożyczek, organizację szkolenia wojskowego i akcji werbunkowych, popierano nielegalne migracje do Palestyny (pod pretekstem wycieczek turystycznych), wysunięto ideę kształtowania narodu żydowskiego w Polsce który mógłby zagospodarować nowe kolonie¹⁸¹.

Jako drugi kierunek polityki wobec Żydów wyznaczono politykę izolacji ludności żydowskiej od społeczeństwa polskiego. Pierwszą formą tej izolacji było oddzielenie ludności żydowskiej od instytucji państwowych. Drugą formą izolacji było ograniczenie przenikania kultury żydowskiej do kultury narodu polskiego, utrudnianie przyjmowania przez Żydów wyznania katolickiego. Trzecią formą – ograniczenie dostępu ludności żydowskiej do życia gospodarczego i społecznego. Postulowano zakaz nabywania przez Żydów ziemi oraz zakaz poboru Żydów do wojska. W uchwałach Rady Naczelnej OZN wskazano o zmniejszeniu udziału Żydów z wolnych zawodach, ograniczenie w dostępie na uniwersytety, zakaz przyjmowania Żydów na posady kierownicze w urzędach, szczególnie w administracji gospodarczej i w wojsku¹⁸².

Ważnym uzasadnieniem poparcia programu emigracyjnego Żydów stała się nieudana asymilacja Żydów w Polsce. W latach 1935–1939 obóz rządzący uznał społeczność żydowską za grupę narodowościową i odszedł od idei asymilacji państwowej. Przyjęto ideę o sprzeczności interesów pomiędzy Polską a ludnością żydowską. Stwierdzono, że Żydzi, którzy opowiadają się po stronie ortodoksji żydowskiej i syjonistów, zachowują bierną lojalność wobec państwa. Konstatowano, że syjonizm odsuwa ludność żydowską coraz dalej od interesów państwowości Polski. Czołowi przedstawiciele obozu rządzącego odrzucali program asymilacji narodowej Żydów. Taki program został uznany za zdezaktualizowany i nierealny do zrealizowania w Polsce. W „Gazecie Polskiej” odnotowano: „Historia kilkunastowiekowej istnie-

¹⁷⁸ W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 285.

¹⁷⁹ Za: W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 285.

¹⁸⁰ *Ibidem*, s. 308–309, 312.

¹⁸¹ *Ibidem*, s. 313.

¹⁸² *Ibidem*, s. 316–319.

nia tej ludności w Polsce, stwierdza ten fakt, że masa tej ludności nie asymiluje się [...] zachowała pełną odrębność obyczajową, językową, religijną”¹⁸³. Przy tym przedstawiciele polskiej władzy popierali asymilację jednostek pochodzenia żydowskiego, które brały udział w walkach o niepodległość Polski, używały języka polskiego jako ojczystego, przyjęły wyznanie chrześcijańskie, miały na swoim koncie czyny świadczące o zasługach na rzecz Polski¹⁸⁴. OZN widział w Żydach zagrożenie dla wewnętrznej zwartości państwa. Stwierdzono, iż „Żydzi są czynnikiem osłabiającym normalny rozwój polskich sił narodowych i stają na przeszkodzie społecznej ewolucji, która dokonywa się obecnie w Polsce”¹⁸⁵. Przy tym władza zajęła pozytywny stosunek do syjonizmu, wychodząc z dwóch założeń. Po pierwsze, Polska nigdy nie była dla syjonistów krajem obiecany i interes Żydów nie mógł być związany z Polską. Po drugie, nie była możliwa całkowita integracja Żydów z narodem państwowym, jak również nie istniała możliwość kardynalnej zmiany, przełamania lokalnego, nieformalnego samorządu żydowskiego. Zdaniem OZN rozwiązanie kwestii żydowskiej w samej Polsce było utopią, więc zachęcano do odbudowy państwa żydowskiego w Palestynie oraz na innych obszarach Azji, Afryki i Ameryki. W sprawie żydowskiej stanowiska w obozie były podzielone. Część przedstawicieli – Jędrzej Moraczewski, Franciszek Sarnek – występowali z ideą, iż interesy mas żydowskich nie zagrażają państwu. Bardziej radykalny odłam OZN widział konflikt między interesami żydowskimi i państwowością polską. Myśl polityczna większości przedstawicieli OZN była bliżej drugiego kierunku – negatywnej roli społeczności żydowskiej dla rozwoju II Rzeczypospolitej¹⁸⁶.

W latach 1932–1939 obóz rządzący wypracował dwa zespoły działań wobec społeczności żydowskiej. Pierwszy polegał na likwidacji równości praw dla Polaków i Żydów w celu osłabienia żydowskiej dominacji w gospodarce Polski i przekształceniu zawodowym społeczności żydowskiej. Drugi zespół działań miał polegać na organizowaniu emigracji Żydów z Polski oraz izolowaniu Polaków od mniejszości żydowskiej w celu zmniejszenia jej wpływów. Jeżeli w latach 1926–1935 piłsudczycy popierali koncepcję asymilacji państwowej i akceptowali gminę żydowską jaką samorząd wyznaniowy, to od 1935 r. wprowadza się idee oddzielenia żydowskiego społeczeństwa od narodu polskiego i zmniejszenie wymiany kulturowej między Polakami i Żydami. Stwierdzono, że ze strony Żydów nie można spodziewać się poczucia obywatelskości i silnego związku z państwem¹⁸⁷.

W latach trzydziestych zmieniły się poglądy polityczne wśród zasymilowanych Żydów uznających siebie za Polaków wyznania mojżeszowego. Popierając nadal ideę państwowości Polski i rozwój własnej odrębności religijnej, część przedstawicieli tego nurtu wyraziła poparcie dla idei syjonistycznych. Wynikało to z dwóch powodów. Po pierwsze, w Europie

¹⁸³ Cyt. za: W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 296.

¹⁸⁴ *Ibidem*, s. 298.

¹⁸⁵ *Wypowiedzi Premiera R. P. i Rządu w sprawach narodowościowych „Sprawy Narodowościowe” 1939*, nr 1–2, s. 102.

¹⁸⁶ W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej*, s. 287–288.

¹⁸⁷ *Ibidem*, s. 290.

eskalowały nastroje antysemitki, a po drugie, zasymilowani Żydzi silnej odczuwali „starą” tożsamość narodową w powiązaniu z ideami syjonistycznymi¹⁸⁸.

W dziedzinie oświaty w latach 1932–1939 władza konsekwentnie prowadziła zróżnicowaną politykę wobec szkół polskojęzycznych oraz dwujęzycznych – polsko-hebrajskich oraz polsko-żydyszystycznych. W roku szkolnym 1934–1935 liczba uczniów szkół polskojęzycznych wzrosła do 343,7 tys., co stanowiło 7,6% ogółu uczniów publicznych szkół powszechnych. W tymże roku szkolnym uczniowie wyznania mojżeszowego stanowili 18% ogółu uczniów¹⁸⁹. Natomiast w latach trzydziestych władze państwowe zaczęły likwidować szabasówki. Przykładowo, zamknięto trzy z pięciu takich szkół w Lublinie i pięć w Siedlcach. Szymon Frost przyczynę tego zjawiska widział w zwiększeniu polonizacji biednych warstw społeczności żydowskiej¹⁹⁰. Nie do końca jest jasne, czy szkoły te zostały zamknięte z powodów politycznych, czy ze względu na niespełnianie warunków sanitarno-higienicznych lub dydaktycznych.

W latach trzydziestych wzrosła liczba szkół dwujęzycznych – polsko-hebrajskich i polsko-żydyszystycznych. Utworzenie takich szkół zmniejszyło „szkodliwe wpływy” opozycyjnych partii lewicowych oraz zwiększyło kontrolę państwową nad funkcjonowaniem tych placówek oświatowych.

Tabela 7. Język nauczania w żydowskich szkołach początkowych w roku szkolnym 1936–1937.

	Szkoły			Uczniowie		
	Ogółem	Publiczne	Prywatne	Ogółem	Publiczne	Prywatne
Żydowski (p)	6	-	6	786	-	786
Hebrajski (p)	18	1	17	2 074	254	1870
Polski i żydowski	92	-	92	9 775	-	9 775
Polski i hebrajski	81	-	81	11 804	-	11 804
Żydowski	74	-	74	9 657	-	9 657
Hebrajski	166	-	166	27 121	-	27 121
Żydowski i hebrajski	5	-	5	625	-	625

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Statystyka szkolnictwa 1936–1937*, Warszawa 1936, s. 18–19.

Tabela 8. Żydowskie szkoły średnie ogólnokształcące według języka w roku szkolnym 1936–1937.

	Szkoły			Uczniowie		
	Ogółem	Państwowe	Prywatne	Ogółem	Państwowe	Prywatne
Polski i hebrajski	38	-	38	5 872	-	5 872
Żydowski	1	-	1	150	-	150
Hebrajski	10	-	10	1 642	-	1 642

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Statystyka szkolnictwa 1936–1937*, Warszawa 1936, s. 38.

¹⁸⁸ J. Holzer, *Żydowskie dążenia*, s. 379.

¹⁸⁹ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 163–164.

¹⁹⁰ S. Frost, *Schooling*, s. 32.

Tabela 9. Żydowskie szkoły średnie ogólnokształcące dawnego ustroju według języka nauczania w roku szkolnym 1936–1937.

	Szkoły			Uczniowie		
	Ogółem	Państwowe	Prywatne	Ogółem	Państwowe	Prywatne
Polski i hebrajski	34	-	34	1 575	-	1 575
Żydowski	1	-	1	34	-	34
Hebrajski	9	-	9	416	-	416

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Statystyka szkolnictwa 1936–1937*, Warszawa 1936, s. 38.

Jako przykład poparcia władz dla szkolnictwa dwujęzycznego może służyć roczne sprawozdanie szkolne z lat 1933–1934 z męskiego gimnazjum Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej we Lwowie. W gimnazjum utworzono nowe sale, zwiększono liczbę woluminów w bibliotece szkolnej oraz pomocy naukowych dla różnych gabinetów¹⁹¹. Wizytator T. Wojton po kontroli w gimnazjum żeńskim Żydowskiego Towarzystwa Szkoły Ludowej i Średniej we Lwowie w 1939 r. złożył takie sprawozdanie w którym znalazły się słowa: „zasób wiadomości uczennic jest pozytywny [...], pod względem organizacyjnym i programowym gimnazjum odpowiada szkołom państwowym, plan godzin nauczania odpowiada państwowym zakładom z ruskim językiem nauczania, dodatkowo w gimnazjum 6 godzin przedmiotów judaistycznych w tygodniu w każdej klasie”¹⁹².

W latach trzydziestych, według Zygmunta Urbańskiego, na 350 tys. dzieci żydowskich w wieku szkolnym do powszechnych szkół państwowych uczęszczało 250 tys. dzieci. Natomiast na 102,2 tys. uczniów państwowych szkół średnich, dzieci żydowskie stanowiły 10,4 tys. uczniów. Z 45,4 tys. uczniów szkół średnich narodowości żydowskiej – 33,8 tys. było uczniami żydowskich prywatnych szkół średnich. Niewielu było uczniów żydowskich w państwowych szkołach zawodowych, gdzie Żydzi stanowili 1,3% ogółu młodzieży studiującej. Taka sytuacja była powiązana z pozycją władz szkolnych, które niechętnie finansowały szkoły zawodowe z językiem nauczania innym niż polski dla mniejszości narodowych¹⁹³.

Polityka syjonistów wobec władzy polskiej nie zmieniła się od lat dwudziestych. Nadal popierano rozwój świadomości narodowej u Żydów, kolonizację Palestyny i ideę budownictwa własnego państwa w tym regionie. W stosunku do władz syjoniści prowadzili lojalną politykę porozumienia z rządem, nie zaprzeczając przy tym, że dążą do obrony interesów narodowych ludności żydowskiej¹⁹⁴.

¹⁹¹ Sprawozdanie dyrekcji zakładu za czas od 20-go sierpnia 1933 r. do 8-go kwietnia 1934 r. „Sprawozdawca. Pismo dla młodzieży gimnazjum męskiego ŻTSL i Śr we Lwowie” 1933–1934, R. V, z. 13, s. 3–17; S. Igel, *Sprawozdanie dyrekcji zakładu za czas od 20-go sierpnia 1934 r. do 22 grudnia 1934 r.* „Sprawozdawca. Pismo dla młodzieży gimnazjum męskiego ŻTSL i Śr we Lwowie” 1933–1934, R. VI, z. 14, s. 3–11.

¹⁹² CDIAL f. 179, op. 3, spr. 845, ark. 183, 186.

¹⁹³ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 165.

¹⁹⁴ J. Holzer, *Żydowskie dążenia*, s. 379.

W polityce oświatowej w latach 1932–1939 władza nadal popierała szkoły żydowskie, które w jakiś sposób propagowały idee syjonistyczne i odpowiednio nauczały w języku hebrajskim. W latach 1932–1935 wzrosła liczba szkół Tarbut, z 242 w 1932 r. do 269¹⁹⁵.

Tabela 10. Szkoły organizacji Tarbut w roku szkolnym 1931–1932¹⁹⁶.

Typ	Liczba	Uczniowie	Nauczyciele
Przedszkola	75	-	-
Szkoły powszechne	149	-	-
Gimnazja	12	-	-
Seminaria Nauczycielskie	6	-	-
	242	25 516	1002

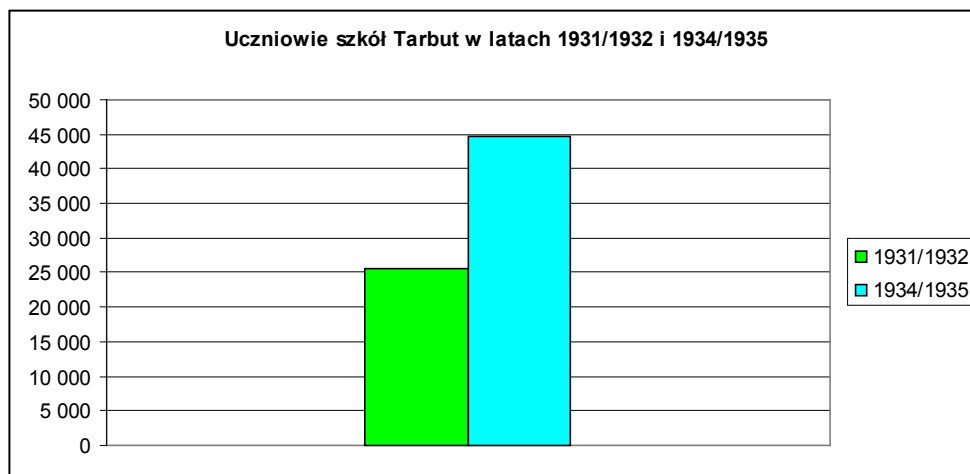
Źródło: M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 57.

Tabela 11. Szkoły organizacji Tarbut w roku szkolnym 1934–1935.

Typ	Liczba szkół	Liczba uczniów
Przedszkola	72	-
Szkoły powszechne	183	-
Gimnazja	9	-
Szkoła gospodarki wiejskiej	1	-
Szkoły wieczorowe	4	-
	269	44 780

Źródło: M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 57; D. Dachowna, *Hebrajskie szkoły w Polsce "Sprawy Narodowościowe" 1935*, nr 3–4.

Diagram 4. Uczniowie szkół organizacji Tarbut w latach 1931–1932 i 1934–1935.

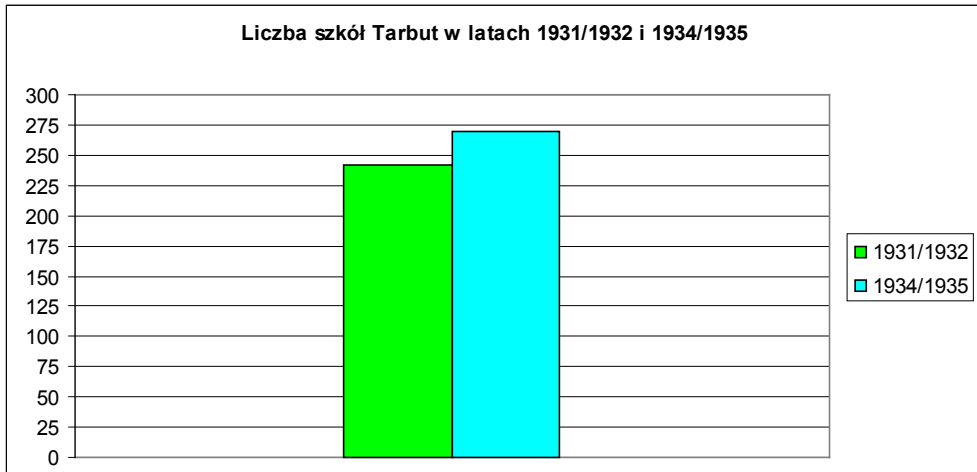

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 57.

¹⁹⁵ M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 57.

¹⁹⁶ S. Mauersberg podaje inne liczby placówek oświatowych Tarbut na 1931–1932 r.: przedszkol – 65, szkół powszechnych – 175, gimnazji – 9, seminarium nauczycielskich – 3, nauczycieli – 1176, uczniów – 29,1 tys., zob.: S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 178.

Diagram 5. Liczba szkół organizacji Tarbut w latach 1931–1932 i 1934–1935.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 57.

W latach trzydziestych wzrosła też liczba szkół oświatowej organizacji Jabne, znajdującej się pod wpływami odłamu religijnych syjonistów Mizrachi. W roku szkolnym 1933–1934 Jabne posiadało 130 szkół z 14,5 tys. uczniów, w 1934–1935 – 220 szkół powszechnych, 3 szkoły średnie, 4 jesziwy małe i 2 seminaria rabiniczne. W 1937 r. Jabne prowadziło już 238 placówek szkolnych w Polsce¹⁹⁷. Szkoły hebrajskie rozwijały się tak tylko na początku lat trzydziestych. Od 1935 r. liczba szkół hebrajskojęzycznych zaczęła spadać z powodu trudnej sytuacji materialnej organizacji hebrajskich oraz, jak stwierdza Stanisław Mauersberg, ze względu na to, że sieć szkół znajdujących się pod wpływami syjonistycznymi zaspokajała potrzeby ludności popierającej idee syjonistyczne¹⁹⁸.

Tabela 12. Sieć szkolna Mizrachi na 1933 r.

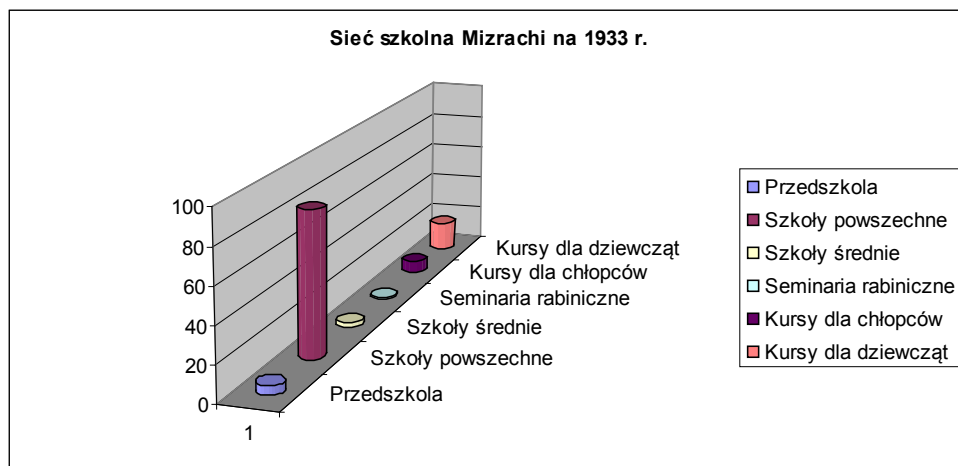
Typ	Liczba szkół	Liczba uczniów
Przedszkole	5	120
Szkoły powszechne	81	9 140
Szkoły średnie	3	-
Seminarium rabiniczne	1	-
Kursy dla chłopców	7	2 051
Kursy dla dziewcząt	17	3 150

Źródło: M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 93.

¹⁹⁷ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 227. Inne dane podaje S. Frost – w 1937 r. Jawne posiadała 242 instytucje oświatowe z 23 567 uczniami zob.: S. Frost, *Schooling*, s. 47.

¹⁹⁸ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 228; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 180.

Diagram 6. Sieć szkolna Mizrachy na 1933 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 93.

W latach trzydziestych zmieniała się wewnętrzna polityka partii Agudas Isroel. Wpływy partii wśród ludności żydowskiej słabły i zamiast idei autonomii wyznaniowo-kulturalnej, zaproponowano zbliżenie do poglądów ruchu syjonistycznego¹⁹⁹. Polityka polskiej władzy wobec żydowskich szkół religijnych w latach 1932–1939 **charakteryzowała się przychylnością**, o czym świadczą stabilny wzrost liczby szkół religijnych. W 1932 r. oświatowa organizacja Chorem prowadziła 143 zreformowane chedery z 18 tys. uczniów, 256 talmud-tor, z 32,5 tys. uczniów oraz 580 placówek opiekuńczo-wychowawczych z 73 tys. uczniów i 2242 nauczycielami. W roku szkolnym 1934–1935 Chorem posiadała już 557 chederów i talmud-tor z 61 328 uczniami²⁰⁰. W 1936 r. pod egidą Chorem znajdowało się 147 jesziw z 19 tys. uczniów, w 1937 r. już dysponowała 208 jesziwami z 18 tysiącami uczniów i budżetem w wysokości 111 795 złotych²⁰¹. Rozrastała się również sieć szkół Bejs Jakow licząca w 1935 r. 206 szkół z prawie 20 000 uczennicami²⁰². MWRiOP opiekowało się chederami i zachęcało, by traktować je w sposób życzliwy oraz nie czynić trudności w otwieraniu i utrzymywaniu owych szkół²⁰³. MWRiOP uznało uczęszczanie do religijnych szkół Agudas Isroel za spełnienie obowiązku szkolnego przy zachowaniu w tych szkołach zasad pedagogiczno-dydaktycznych i zapewnieniu w ciągu ośmiu lat nauki realizacji pierwszego i drugiego szczebla programowego, zwiększeniu liczby godzin nauki przedmiotów świeckich (w ciągu ośmiu lat liczba ta nie mogła być mniejsza od 120 godzin tygodniowo, rozło-

¹⁹⁹ J. Holzer, *Żydowskie dążenia*, s. 378.

²⁰⁰ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 237. S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 175. Inne dane podaje A. Tartakower – Chorem posiadała na 1931–1932 r. 580 placówek wychowawczych, 2242 nauczycieli, 73 311 wychowanków. Zob.: A. Tartakower, *Problem szkolnictwa żydowskiego w Polsce*, „Almanach szkolnictwa żydowskiego w Polsce” 1937, z. III, s. 9.

²⁰¹ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 250.

²⁰² H. Siedman, *Renesans religijny*, s. 24; S. Frost podaje inne liczby – na 1935 r. Bejs Jakób zawiadywała 225 placówkami z 27 119 uczniami, zob.: S. Frost, *Schooling*, s. 45.

²⁰³ H. Seidman, *Żydowskie szkolnictwo*, s. 24.

zonych na cztery początkowe lata po 12, a na cztery dalsze po 18 godzin tygodniowo; na naukę języka polskiego powinno przypadać 38 godzin). W latach 1934–1935 uznano również świadectwa szkolne wydawane w szkołach religijnych za świadectwa ukończenia publicznych szkół powszechnych II stopnia²⁰⁴. Od 1936 Kurator okręgowy mógł uznać w poszczególnych przypadkach, że uczęszczanie do innych szkół religijnych opartych na analogicznych zasadach ideowych za spełnienie obowiązku szkolnego²⁰⁵.

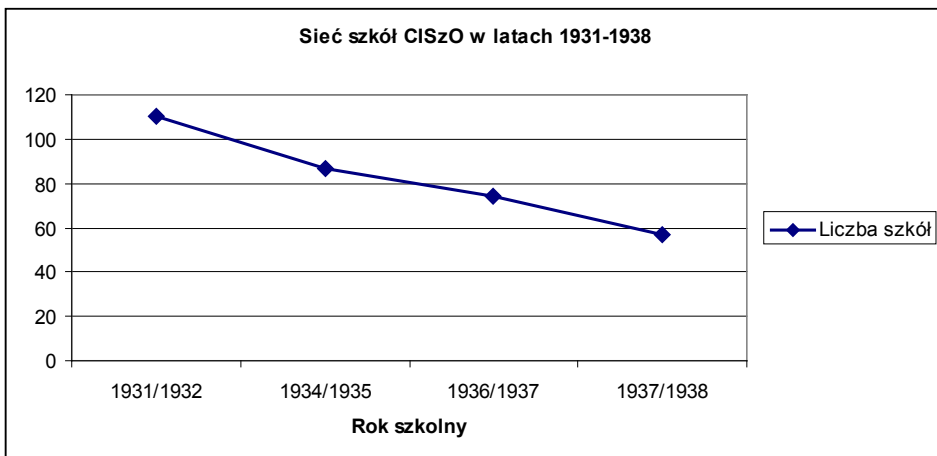
Z kolei liczba placówek oświatowych, w większości jidyszystycznych, znajdujących się pod wpływem żydowskich ugrupowań lewicowych zmniejszyła się z przyczyn politycznych. Rozwój placówek oświatowych z językiem nauczania jidysz był rezultatem działalności żydowskich partii lewicowych i odpowiednio zmniejszenie liczby tych szkół było rezultatem walki polskiej władzy z ich działalnością. W latach 1932–1939 widocznie zmalała liczba szkół z językiem nauczania jidysz. Sieć placówek oświatowych organizacji CISzO zmniejszyła się z 110 szkół w 1931–1932 r. do 57 w roku szkolnym 1937–1938. Odpowiednio spadła i liczba uczniów z 15,4 tys. do 8,1 tys. Podobnie stało się w szkołach Szul-Kultu. Jeżeli w 1930 r. organizacja zarządzała 25 szkołami, to w 1937 r. posiadała ich tylko 16 szkół²⁰⁶.

Tabela 13. Sieć szkół CISzO w latach 1931–1938.

Rok szkolny	Liczba szkół	Uczniowie (w tys.)
1931–1932	110	15,4
1934–1935	87	12,3
1936–1937	74	9,7
1937–1938	57	8,1

Źródło: K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 220; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 175.

Diagram 7. Sieć szkół CISzO w latach 1931–1938.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 220.

²⁰⁴ *Ibidem*, s. 18.

²⁰⁵ *Ibidem*, s. 23, 40.

²⁰⁶ K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 220, 221; J. Tomaszewski, *Niepodległa*, s. 249.

Tabela 14. Uczniowie w szkołach Szul-Kultu w wybranych latach 1929–1937.

Rok szkolny	Liczba szkół	Uczniowie (w tys.)
1929–1930	25	3,6
1934–1935	10	2,1
1936–1937	16	2,3

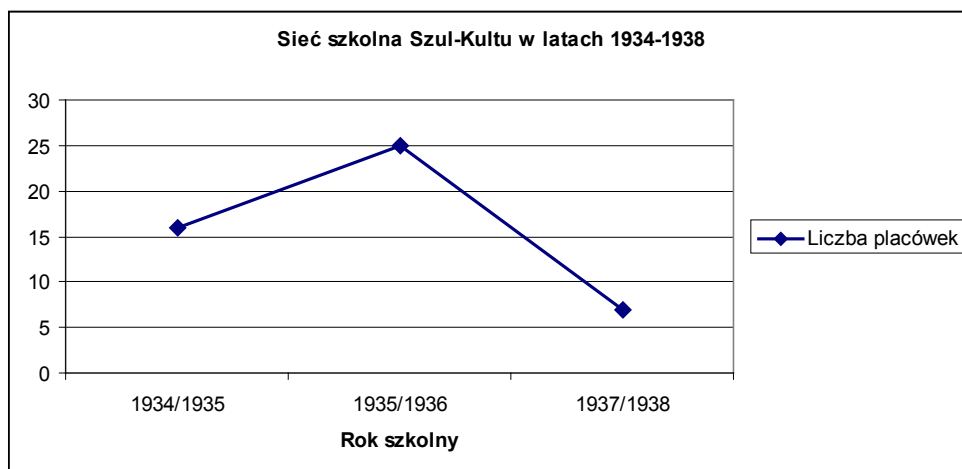
Źródło: K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 222.

Tabela 15. Sieć szkolna Szul-Kultu w latach 1934–1938.

Typ placówki/Rok	1934–1935	1935–1936	1937–1938
Domy dziecka	6	11	-
Szkoły elementarne	7	14	7
Szkoły popołudniowe	3	-	-
Razem	16	25	7

Źródło: K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 222; M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 70.

Diagram 8. Sieć szkolna Szul-Kultu w latach 1934–1938.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie*, s. 222; M. Eisenstein, *Jewish Schools*, s. 70.

Przyczyną takiej sytuacji w żydowskim szkolnictwie jidyszystycznym były czynniki polityczne i ekonomiczne. Wpływ polityki można zaobserwować we wzroście liczby szkół dwujęzycznych polsko-hebrajskich i polsko-jidyszystycznych, które wypierały szkoły jidyszystyczne. Młodzież żydowska, chcąc zmniejszyć naciski administracyjne i w jakiejś mierze przystosować się do życia w Polsce, świadomie wybierała szkoły dwujęzyczne. Z drugiej strony poważny kryzys gospodarczy spowodował zamykanie szkół z językiem nauczania jidysz, bowiem znaczna część rodziców, których dzieci uczyły się w tych szkołach była rzemieślnikami i robotnikami²⁰⁷.

²⁰⁷ S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne*, s. 181, 183.

Podsumowanie

Reasumując, polityka polskich władz wobec szkolnictwa żydowskiego w latach 1918–1926 była zróżnicowana. Analiza polityki władzy II Rzeczypospolitej wobec tego szkolnictwa w latach 1918–1926 prowadzi do wniosku, że państwowa polityka oświatowa w stosunku do szkół żydowskich różniła się w zależności od sympatii do żydowskich partii politycznych, rozwoju ruchu lewicowego i postrzegania w tym zagrożeń dla państwowych interesów politycznych Polski.

Oceniając politykę władz polskich wobec szkolnictwa żydowskiego, należy stwierdzić, że: po pierwsze, lata 1918–1926 charakteryzują się rozszerzeniem polskiego ustawodawstwa szkolnego na szkolnictwo żydowskie. Do 1921 r. polityka wobec szkolnictwa mniejszości żydowskiej nie była skonkretyzowana. Dopiero w 1921 r. na posiedzeniu Rady Ministrów określona została polityka w stosunku do szkół społeczności żydowskiej. Postanowiono utworzyć polskojęzyczne szkoły dla dzieci żydowskich z dniem wolnym od nauki w sobotę. W tym okresie szkoły polskojęzyczne dla dzieci żydowskich, tak państwowe, jak i prywatne, cieszyły się generalnie poparciem władz i nie stwarzano wielkich problemów przy ich otwieraniu. Pozytywne stanowisko władze zajmowały również wobec żydowskich szkół religijnych i placówek oświatowych z językiem hebrajskim. Wynikało to z kilku przyczyn: szkoły religijne znajdowały się pod protekcją partii Agudas Isroel, która w swej polityce zawsze popierała inicjatywy władz w tym wobec szkolnictwa żydowskiego – wprowadzenie języka polskiego oraz przedmiotów świeckich do swoich szkół; szkolnictwo religijne było dla społeczeństwa żydowskiego najbardziej popularną formą kształcenia i, chcąc zachować poparcie ortodoksji, władza chętnie zezwalała na działalność takich szkół. Natomiast popieranie szkół z językiem nauczania hebrajskim wiązało się z państwową polityką wsparcia ruchu syjonistycznego. Ważną podstawą rozwoju tych trzech typów szkół było przekonanie, iż ani asymilatorzy, ani zwolennicy Agudas Isroel, ani syjoniści nie zagrażają państwowości Rzeczypospolitej. Inne stanowisko zajęła polska władza wobec szkół z językiem nauczania jidysz. Takie szkoły znajdowały się pod wpływami partii lewicowych, zajmujących opozycyjne stanowisko wobec polityki rządu i czasem propagujących poglądy uznawane za zagrażające państwowości Polski. W wyniku walki z polityką lewicowych partii żydowskich likwidacji uległy szkoły podejrzane o rozpowszechnianie wśród nauczycieli i uczniów idei socjalistycznych i komunistycznych. Szkoły z językiem jidysz nadal funkcjonowały nielegalnie i nie miały żadnych praw szkół państwowych.

W latach 1926–1932 doszło do zmiany władzy. Obóz narodowy zmuszony był ustąpić i kierownictwo objęli zwolennicy J. Piłsudskiego. Propagowano idee asymilacji państwowej. Do trzech żydowskich nurtów politycznych – asymilatorskiego, syjonistycznego i ortodoksyjnego – władza odnosiła się przychylnie, miała natomiast negatywny stosunek do żydowskich partii lewicowych. W latach 1926–1932 nadał rozwijała się sieć szkół polskojęzycznych (tak zwane szabasówki). Charakterystyczny był wzrost liczby szkół dwujęzycznych

nych polsko-hebrajskich i polsko-żydystycznych. Szkoły polskojęzyczne, polsko-hebrajskie oraz polsko-żydystyczne rozwijały się jako element realizacji koncepcji asymilacji państwowej. Podstawą w tych szkołach było „wychowanie lojalnych obywateli państwa polskiego”. Drugą przyczyną rozwoju sieci takich szkół był zamiar stworzenia konkurencji dla szkół z językiem jidysz, które szerzyły idee lewicowe. Popierając ruch syjonistyczny, władza pozytywnie odniosła się również do szkół z językiem nauczania hebrajskim. Związane to było przede wszystkim z tym, że władza traktowała syjonistów jako ruch niezagrażający państwowości polskiej. Lojalnością cieszyły się szkoły religijne znajdujące się pod wpływami partii Agudas Isroel, co związane jest z tym, że piśsudczycy postrzegali Żydów nie jako grupę narodowościową, a jako grupę wyznaniową, która również nie mogła zagrażać rozwojowi państwa polskiego. W bardzo trudnym położeniu znajdowały się szkoły kontrolowane przez partie lewicowe – Bund oraz Paolej Syjon Lewica. Szkoły takie były od lat trzydziestych zamykane nie z uwagi na język jidysz, lecz dlatego, że stanowiły jeden z elementów realizacji części programu żydowskich partii socjalistycznych.

Po trzecie, w polityce władz polskich wobec szkolnictwa żydowskiego w latach 1932–1939 można zaobserwować zmniejszanie liczby szkół polskojęzycznych dla dzieci żydowskich (szabasówek). Polityka oświatowa wobec szkolnictwa żydowskiego w latach 1932–1939 charakteryzowała się wspieraniem szkół dwujęzycznych, narodowo-hebrajskich i religijnych. Miało to kilka przyczyn. Po pierwsze władza chciała kontrolować i ograniczyć szerzenie się idei socjalistycznych i komunistycznych w szkołach z językiem jidysz. Druga przyczyna związana jest z pewnym pragmatyzmem ludności żydowskiej. W szkołach tego typu można było otrzymać wykształcenie, zachowując przy tym własną odrębność religijną i językową. Rozwój szkół polsko-hebrajskich i hebrajskich był determinowany działaniami na rzecz emigracji Żydów do Palestyny. Polityka władz oświatowych zmierzała w dwóch kierunkach. Po pierwsze, aktywnie realizowany był program emigracji żydowskiej do Palestyny poprzez faworyzowanie placówek oświatowych i szkół o charakterze syjonistycznym. W latach 1932–1939 widocznie wzrosła liczba zakładów szkolnych z językiem hebrajskim. Przychylną politykę prowadzono również w stosunku do żydowskich szkół religijnych. Jak wspomniano, w bardzo trudnym położeniu znajdowały się szkoły z językiem nauczania jidysz. Walka państwa z partiami lewicowymi doprowadziła do znacznego zmniejszenia liczby takich szkół. Władze polskie niechętnie patrzyły na partie lewicowe z powodów: zajmowania przez lewicowe partie opozycyjnego stanowiska wobec władz, bliższości ZSRR i jego propagandy na którą podatna była część żydowskich partii lewicowych. Początek drugiej wojny światowej i następnie Holokaust doprowadziły do całkowitej likwidacji żydowskich szkół w Polsce.

The Polish Government Education Policy towards Jewish minority in 1918-1939.

The Polish Government Policy in 1918-1939 towards Jewish schools was diverse. Describing policy regarding Jewish schools, we can divide it into three periods. In the first period - from 1918 to 1926, Polish authorities implemented a loyal policy towards the three types of Jewish schools – Polish-Jewish schools, religious schools and schools with instruction in Hebrew. A disloyal policy was towards schools with Yiddish as a teaching language. In the period from 1926 to 1932 the Polish government actively supported the Zionist movement and party „Agudat Israel“. One could describe developing a network of „Tarbut“ schools in Hebrew, which was subordinated to Zionist movement. Religious schools were rather developed, too. At the same time increased the number of schools in Yiddish, which were strongly pursued by local authorities and were illegal. In the second period increases the number of bilingual schools with Polish and Hebrew, Polish and Yiddish, Hebrew and Yiddish as teaching languages. The years 1932–1939 are characterized by further policy of loyalty to the Hebrew schools, religious schools, and bilingual schools. Policy of Polish Government towards Jewish schools was determined by general policy towards different Jewish parties and political movement.